

परिच्छेद एक : परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा आन्तरिक रुपवाट निरन्तर रुपमा गरिने मूल्याङ्कन नै निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो । यसको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउनु हो । “यो मूल्याङ्कन कुनै पनि शैक्षिक योजनाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म कक्षाहरूमा सञ्चालन गरिन्छ । यस मूल्याङ्कनको मूल उद्देश्य भनेको विद्यार्थीहरूको कमी कमजोरी समयमै पत्ता लगाइ त्यसको सुधार वा निराकरण गर्नु हो” (खनाल, २०७०, पृ. ४४) । त्यसैले यसमा उत्तीर्णअनुत्तीर्ण छुट्याइरहनु पर्दैन । कक्षाकार्य, गृहकार्य, हाजिरीजवाफ, एकाइ परीक्षा, निरीक्षण आदि यसखाले मूल्याङ्कनका साधनहरू हुन् । यसले कक्षा सञ्चालन भइरहेको बेला केकस्ता कमीकमजोरी छन् पत्ता लगाइ ती कमीकमजोरी हटाउने उपायसमेत देखाउने हुनाले यसलाई रचनात्मक मूल्याङ्कन पनि भनिन्छ । “पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको उद्देश्य अनुरूपका ज्ञान, सीप र व्यवहार विद्यार्थीहरूले के कति मात्रामा हासिल गरे भनेर लेखाजोखा गर्ने कार्य नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो । त्यसकारण मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको एक अभिन्न अङ्गका रुपमा रहेको हुन्छ” (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयन पुस्तिका, २०६८, पृ. ६) । “शिक्षण सिकाइका क्रममा विद्यार्थीका कमीकमजोरी वा आवश्यकता कार्यक्रम चालु रहेकै अवस्थामा पठनपाठनमा सुधार ल्याउने प्रयास यस मूल्याङ्कनले गर्दछ । यसले विद्यार्थी वा शैक्षिक कार्यक्रमका दुर्बल पक्ष बेलैमा सुधार गरी समय र लगानीको नोक्सानी रोक्ने काम गर्दछ”(कुँवर, २०६६, पृ. १७५) ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भ सामग्री, शैक्षिक सामग्री, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका बारेमा नयाँनयाँ खोज अनुसन्धान गर्न सहयोग गर्नुका साथै पाठ्यक्रम निर्माण, शिक्षण सामग्री, तालिम सञ्चालन जस्ता शैक्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्न र सुधार गर्न उपाय सुझाउने कार्य गर्दछ । विद्यार्थीका इच्छा, चाहना, योग्यता, क्षमता, अनुभव, व्यावहारको लेखाजोखा गरी कमीकमजोरी र त्रुटिहरू निक्क्याँल गरी तिनीहरूको समुचित सुधार गरी शैक्षिक योजनाको विकास र सफलतामा सहयोग पुऱ्याउन अति महत्वपूर्ण निर्वाह गर्दछ । कण्ठाग्र गर्ने प्रवृत्ति र परीक्षामुखी प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरी विद्यार्थी वा शैक्षिक कार्यक्रमका दुर्बल पक्ष पत्ता लगाइ बेलैमा सुधार गरी समय र लगानीको नोक्सानी रोक्ने काम गर्दछ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्न कक्षागत शिक्षण

सिकाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना, सामुदायिक कार्य, सह/अतिरिक्त क्रियाकलाप, एकाइ परीक्षा, मासिक परीक्षा जस्ता साधनहरूको प्रयोग गर्न सकिने छ। यस्तो मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको अभिलेख राख्नु पर्छ। सो को आधारमा नै सिकाइ अवस्था यकिन गरिन्छ, र आवश्यकताअनुसार उपचारात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्दछ। विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका विद्यार्थीका लागि विषय शिक्षकलेनै उपयुक्त प्रक्रिया अपनाइ मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने प्रावधान उल्लेख गरिएको छ (पौडेल र अधिकारी, २०७३, पृ. २१९)।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको महत्वपूर्ण कुरा भनेको समयमा कमजोरी पत्ता लगाइ क्षति रोक्ने काम गर्नु हो। यसले पर्याप्त पृष्ठपोषण दिनुका साथै शिक्षक र विद्यार्थी बिचको सम्बन्ध प्रगाढ बनाउन अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। योजना वा कार्यक्रम सञ्चालन अवधिमाै कमी कमजोरी पत्ता लगाएर तिनको न्यूनता वा निराकरण गर्न सकेमा शिक्षण सिकाइ कार्य सफल हुन सक्छ। यस्तो प्रकारको मूल्याङ्कन योजना वा कार्यक्रमका व्यक्तिहरूबाट आन्तरिक रूपमा गर्न उपयुक्त हुन्छ। (श्रेष्ठ, पाण्डेय र भट्ट, २०६७, पृ. ३६)।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा नभइ नहुने र अत्यावश्यक खालको मूल्याङ्कन हो। यदि यस प्रकारको मूल्याङ्कन लागू नगरिएमा अपेक्षित शैक्षिक उद्देश्य प्राप्त गर्न सम्भव हुँदैन। यसरी निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले शिक्षण सिकाइको पृष्ठपोषण अनुगमन आदि सुधारात्मक सिकाइको मार्ग निर्देश गर्छ।

सन् १९६७ मा स्क्राइभेनले आफ्नो कार्यपत्र 'द मेथोडोलोजी अफ इभालुएसन'मार्फत मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक र निर्णयात्मक गरी दुई भागमा विभाजन गरेका हुन्। त्यस पछिका समयहरूमा यी दुई प्रकारका मूल्याङ्कनलाई विश्वव्यापी रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। शैक्षिक कार्यक्रम अथवा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई सुधार गर्न सञ्चालित मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ। यसलाई सुधारात्मक मूल्याङ्कन वा प्रो एक्टिभ इभ्यालुएसन पनि भनिन्छ। कुनै पनि शैक्षिक योजनाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा निरन्तर रूपमा गरिने मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक, सुधारात्मक वा रचनात्मक मूल्याङ्कन पनि भनिन्छ (खनाल, २०६८, पृ. २७४)।

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाका क्रममा विद्यार्थीको सिकाइ प्रगतिको लेखाजोखा गरी आवश्यकताअनुसार शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा सुधार गर्न शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई

पृष्ठपोषण दिने उद्देश्यले गरिने मूल्याङ्कनलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन भनिन्छ । विद्यार्थीहरूलाई दिइने पृष्ठपोषणले सफल सिकाइका लागि सकारात्मक पुनर्बल प्राप्त हुन्छ भने सिक्न नसकेका वा त्रुटि भएका ठाउँमा त्यसका सुधारका लागि अवसर प्राप्त हुन्छ । शिक्षकलाई प्रदान गरिने पृष्ठपोषणले पनि सफल शिक्षणका लागि सकारात्मक पुनर्बल प्राप्त हुनाका साथै शिक्षण रणनीतिलाई आवश्यकताअनुसार परिवर्तन तथा सुधार गर्न थप बल पुग्छ । यस प्रकारको मूल्याङ्कन बढी अनौपचारिक प्रकृतिको हुन्छ र निरन्तर रूपमा चलिरहन्छ । यस कार्यका लागि मुख्य दायित्व विषय शिक्षकको नै हुने गर्दछ । अर्थात् विषय शिक्षकले शिक्षणसिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अङ्गका रूपमा मूल्याङ्कन कार्यलाई अधि बढाई कुन अवस्थामा कस्तो प्रकारको विधि प्रयोग गरी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने भनी निधो गर्नुपर्छ ।

विद्यालयमा गरिने निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा आवश्यकताअनुसार विभिन्न साधन र विधिको प्रयोग हुन्छ । यस्ता साधन अधिकांश रूपमा विषय शिक्षकले निर्माण गरेका परीक्षाहरू, अनौपचारिक अवलोकन, मौखिक प्रश्न, कक्षाकार्य, गृहकार्य, समूहकार्य आदि हुने गर्छन् ।

नेपालमा धार्मिक दृष्टिकोणबाट शैक्षिक पठनपाठन र मूल्याङ्कन कार्य प्रारम्भ भएको हो । गुरुकुल शिक्षा प्रणालीबाट विकसित भएको नेपालको विद्यालयीय शिक्षामा वि.सं. १९१० को दरबार स्कुल स्थापनाले निर्माणात्मक र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको बिजारोपण गरेको थियो ।

संस्कृत शिक्षा, बौध शिक्षा, मदरसा शिक्षा र अङ्ग्रेजी शिक्षा जेजे विकसित भए त्यहाँ पुरानो पद्धतिको शिक्षण विधि र निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको बाहुल्यता रहे पनि विस्तारै निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्ने परीपाटीको पनि सुरुवात भयो ।

विश्व परिवेशमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई प्राथमिकता दिने क्रम सुरु भएपछि त्यसको प्रभाव नेपालमा पनि पर्दै गयो । दरबार स्कुलमा कक्षा ४ सम्म मौखिक परीक्षा हुने र गृहकार्य, हाजिरी, कक्षाकार्य आदिलाई पनि हेर्ने प्रचलन सुरु भएको थियो । वि.सं. १९९० मा एस.एल.सी. बोर्ड गठन भएपछि २५ पूर्णाङ्कको निर्णयात्मक आन्तरिक प्रयोगात्मक परीक्षा र ७५ पूर्णाङ्कको निर्णयात्मक सैद्धान्तिक बाह्य परीक्षा मार्फत मूल्याङ्कन हुने कार्य हुन्थ्यो ।

प्रजातन्त्र स्थापनापछि २०१० सालमा गठन भएको नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगले २०११ सालमा प्रतिवेदन बुझायो । यसमा निर्णयात्मक मूल्याङ्कनबाहेक निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको कुरा उठेन । रा.शि.प.यो. २०२८ले शिक्षाको विविध क्षेत्रमा सुधार गरेपनि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको आधुनिक अवधारणालाई प्रश्रय दिन सकेन । वि.सं. २०४१ सालमा प्राथमिक शिक्षा परियोजना लागू भएपछि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको सुरुवात भयो । राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ ले पनि कक्षा १-३ का विद्यार्थीको मूल्याङ्कनको लागि नियमित परिपाटी बसाल्नु पर्ने कुरामा जोड दिएको थियो । त्यसैगरी उच्च शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०५५ ले कक्षा दोहोर्‍याउने र बीचमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिबाट उत्पन्न शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्न विद्यार्थीको स्वाभाविक रूपमा उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गरी निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिलाई सुदृढीकरण गरिने नीति बनायो । यसै आयोगले प्राथमिक शिक्षामा रहेको मूल्याङ्कन सम्बन्धि समस्यालाई समाधान गर्न निरन्तर मूल्याङ्कनका माध्यमले उदार कक्षोन्नति गर्ने नीतिको सिफारिस भयो (उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०५५, पृ. ८७) ।

वि.सं. २०४९ सालमा प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना (पी.इ.डि.पी.- प्राइमरी एजुकेशन डेभलपमेन्ट प्रोजेक्ट) ५ वर्ष चल्यो । यसले निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कनलाई देशव्यापी बनाउने काम गर्‍यो । त्यसपछि सञ्चालित प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना दोस्रो (२०५४-२०५९), माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना तथा शिक्षा सम्बन्धी आयोगका प्रतिवेदनमा निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कनको चर्चा उठ्यो र निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता कार्यान्वयनको क्रम बढ्यो ।

वि.सं. २०६३/१०/२५ मा स्वीकृत राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले सर्वप्रथम निर्माणात्मक र निर्णयात्मक दुई किसिमको हुने कुरा उल्लेख गर्‍यो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन निर्माणात्मक हुन्छ भने कक्षोन्नतिका लागि लिइने अन्तिम परीक्षा निर्णयात्मक हुन्छ । निरन्तर मूल्याङ्कनअन्तर्गत प्रयोगात्मक कार्य वा परियोजना कार्य, कक्षा सहभागिता, सिकाइ सम्बद्ध सिर्जनात्मक कार्य, कक्षा कार्य, उपलब्धि परीक्षा, सिकाइ व्यवहारमा आएको परिवर्तन आदि जस्ता पक्षलाई आवश्यकताअनुसार उपयोग गर्नु पर्ने हुन्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन अन्तर्गत विद्यार्थीका कार्यकलापको निरीक्षण, भाषिक व्यवहारको निरन्तर अवलोकन र तिनको अभिलेखन जस्ता कुराहरू पर्छन् । नेपाली भाषाको मूल्याङ्कनमा उद्देश्यमा उल्लिखित सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता सिपमापन गरिने छ । अपाङ्गता

भएका र विशेष सिकाइ आवश्यकता भएका बालबालिकाहरूका लागि उपयुक्त हुने मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने छ (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६९, पृ. १०) ।

आधारभूत तह (कक्षा ६ र ७) मा ४० प्रतिशत भारको निरन्तर मूल्याङ्कन र ६० प्रतिशत भारको आवधिक मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । कक्षा ८ को वार्षिक परीक्षा निर्णयात्मक मूल्याङ्कनद्वारा हुने छ तर सिकाइ सहजीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्दा निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने छ । आवधिक मूल्याङ्कनका लागि संलग्न विशिष्टीकरण तालिकाको उपयोग गर्नुपर्ने छ । सुनाइ र बोलाइ तथा पढाइ र लेखाइ परीक्षाको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुने छ (आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६९, पृ. १०) ।

आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा वर्तमान आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६९) बमोजिम कक्षा ६ र ७ मा ४० प्रतिशत मूल्याङ्कन निरन्तर मूल्याङ्कनका रूपमा देशभर लागू भएको छ । कक्षा ८ मा चाहिँ निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने गराउने गरिएको तर अन्तिम मूल्याङ्कन चाहिँ शतप्रतिशत निर्णयात्मक नै भइरहेको छ । कक्षा ८ मा जिल्ला स्तरीय बाह्य मूल्याङ्कन हुने हुँदा अन्तिम मूल्याङ्कन यसरी गरिएको हो ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि अपनाइने निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कनको तरिका र प्रयोग तथा त्यसको प्रभावकारिताको अध्ययन भइरहेको छ । तर यसको सही कार्यान्वयन नहुँदा निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कन फारम देखाउन मात्र भने तथा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोगको न्यूनता अझपनि रहेकाले कक्षा ६ र ७ मा रहेका विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि न्यून रहेको परिप्रेक्ष्यमा इलाम जिल्लाका ४ वटा सामुदायिक विद्यालय करफोक मा.वि., पूर्णस्मारक मा.वि., आदर्श मा. वि. तथा साङ्गरुम्बा मा.वि.को आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ को अध्ययनमा यो शोधकार्य पूरा गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

सामुदायिक विद्यालयमा वर्षौंदेखि मूल्याङ्कन प्रणालीप्रति असन्तुष्टि पैदा भइ त्यस सम्बन्धमा विचार विमर्श भइरह्यो । नेपालमा लागू भएको निर्णयात्मक मूल्याङ्कन मात्र पर्याप्त नहुने ठानेर विश्वमा देखा परेको निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवधारणालाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका रूपमा कक्षा १ देखि ३ सम्म लागू गरियो । राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले यसलाई बढाएर कक्षा ७ सम्म पुऱ्याउनु पर्ने सिफारिस गरे बमोजिम आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६९) ले पाठ्यक्रममा समेटेर २०७० वैशाखबाट कक्षा ६ मा

र २०७१ वैशाखदेखि कक्षा ७ मा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति लागू भएको छ । तर पुरानो परीक्षा प्रणालीका ठाउँमा ४० प्रतिशत भारको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन लागू गर्दा यसका विभिन्न चुनौतिहरू देखा परेका छन् । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोग पश्चात शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि हुने, कक्षा दोहोर्‍याउने तथा कक्षा छाड्नेको दर घटने अपेक्षा पनि गरिएको थियो । त्यस्तै सामुदायिक विद्यालयको पुरानो लिखित परीक्षा प्रणालीको ठाउँमा निरन्तर रूपमा चल्ने सुधारात्मक प्रवृत्तिको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पद्धति लागू भएपनि यो सुधारात्मक हुन सक्यो या सकेन यो प्रश्न पनि अनुत्तरित रहेको छ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन निरन्तर चलिरहने मूल्याङ्कन हो । यसका साधनहरू कक्षाकार्य, गृहकार्य, हाजिरी, परियोजना कार्य, व्यवहार परिवर्तन, एकाइ परीक्षा आदि भएका कारण यसको सही प्रयोग नहुँदा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा विभिन्न समस्याहरू देखिएका छन् । एकातर्फ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवधारणा तथा यस सम्बन्धी पर्याप्त तालिम र प्राविधिक सहयोगको अभाव रह्यो भने अर्कातर्फ ग्रामीण भेगका विद्यालय तथा समग्र सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति न्यून रहनु, गृहकार्य/कक्षाकार्य, व्यवहार परिवर्तन, परियोजना कार्य आदिमा पर्याप्त ध्यान नपुग्दा त्यसको प्रत्यक्ष असर निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा परेको छ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएपनि यसमा विभिन्न तत्वहरूको प्रभाव रहेकाले त्यस सम्बन्धी अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । विशेष गरी कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग गरी निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने भएपनि यसको प्रयोग वास्तविक रूपमा हुन सकेको छैन । त्यस्तै सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ६ र ७ मा लागू भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था फितलो भएको सन्दर्भमा यससँग सम्बन्धित विविध समस्याहरूको अध्ययन गरी समाधानका उपायहरू खोजी गर्नु पर्ने समय आएकोले अध्ययनका लागि यो शीर्षक चयन गरिएको हो । यस अध्ययनका वास्तविक समस्याहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

(क) आधारभूत तह (कक्षा ६ र ७) मा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन किन लागू गरिएको हो ।

(ख) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगको अवस्था कस्तो छ ।

(ग) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोग र यसलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के हुन् ।

(घ) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू के के हुन् ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

- (क) विद्यालयमानिर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवस्था पहिचान गर्नु ।
- (ख) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउनु ।
- (ग) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी समाधानका उपायहरूसुझाउनु ।

१.४. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

- (क) विद्यालयमानिर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवस्था कस्तो छ ?
- (ख) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रभावकारी प्रयोगमा के कस्ता तत्वको प्रभाव छ ?
- (ग) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका समस्या र समाधानका उपायहरू के हुन सक्छन् ?

१.५ अध्ययनको महत्व

सामुदायिक विद्यालयको आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ मा ४० प्रतिशत भारको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति लागू भएपछि यस सम्बन्धमा विविध प्रश्नहरू/समस्याहरू उब्जिएका छन् । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन किन र कसरी कार्यान्वयन भइरहेको छ ? यसमा सकारात्मक र नकारात्मक रूपमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के छन् र समस्या तथा समाधानका उपायहरू के के हुन सक्छन् भन्ने बारे स्पष्ट जनाकारी दिने हुँदा सम्बन्धित सबै पक्षलाई यो शोधकार्यले सहयोग पुऱ्याउछ भन्ने आधारमा महत्वपूर्ण देखिन्छ ।

सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक तथा विद्यार्थी वर्गमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका फाइदा र प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानमा यसले मार्ग निर्देश गर्ने हुँदा विद्यार्थी उपलब्धि बढाउन यो शोधकार्य महत्वपूर्ण बन्दछ । त्यस्तै निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको वास्तविक कार्यान्वयन गर्ने शिक्षकमा यसले सकारात्मक प्रभाव पारी राम्रो प्रतिफल दिन तथा विद्यार्थीको उपस्थिति दर बढाउन र शैक्षिक क्षति न्यून गर्न सहयोग पुऱ्याउने अपेक्षा गरिन्छ । त्यस्तै निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनको निरन्तर प्रयोगमा हौसला प्रदान गर्न पनि यसले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन कक्षा ६ र ७ मा वि.सं. २०७० बाट ४० प्रतिशत अङ्कभारका रूपमा लागू भएको छ तसर्थ यसको कार्यान्वयनमा देखा परेका चुनौति,

अनुगमन र निरीक्षण फितलो हुँदा कार्यान्वयनकर्ताबाट कार्यान्वयन नगरेको अवस्था तथा यसको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने नकारात्मक तत्वको व्यवधान हटाउन र समाधानका उपायको सही प्रयोग गर्न सम्बन्धित स्रोतकेन्द्र, जिल्ला शिक्षा कार्यालय, क्षेत्रीय शिक्षा निर्देशनालय, शिक्षा विभाग, शिक्षा मन्त्रालय, नेपाल सरकार, शिक्षाविद् तथा सम्पूर्ण शिक्षासँग सम्बद्ध पक्ष र अनुसन्धानकर्तालाई समेत प्रस्तुत शोधपत्र उपयोगी हुने भएकाले महत्वपूर्ण रहन्छ ।

१.६ अध्ययनको परिसीमा

इलाम जिल्लाको करफोक, लक्ष्मीपुर, मङ्गलबारे तथा आदर्श स्रोत केन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित चारवटा सामुदायिक विद्यालयहरू क्रमशः करफोक मा.वि, पूर्ण स्मारक मा.वि., साङ्गरुम्बा मा.वि. तथा आदर्श मा.वि. को कक्षा ६ र ७ मा प्रयोग भइरहेको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगको अवस्थामा मात्र यो अध्ययन सीमित छ । यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएका विद्यालयसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कहरू शैक्षिक वर्ष २०७२/०७३ मा प्रयोग भएको मूल्याङ्कन पद्धतिलाई आधार बनाएर लिइएका छन् । यसका लागि प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता र अवलोकन जस्ता साधनलाई आधार बनाइएको छ ।

परिच्छेद दुई :सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

यस अध्ययनमा उपलब्ध तथ्य एवम् तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण विभिन्न विद्वानहरूले दिएको सैद्धान्तिक खाकालाई आधार मानिएको छ । यिनै सैद्धान्तिक चिन्तनहरूलाई अध्ययनको प्रमुख खाकाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । विभिन्न चिन्तकहरूले आफ्नो विषयमा दिएको अभिमतलाई यस अध्ययनको मूल कसीका रूपमा लिइएको छ ।

ग्रोनलन्ड र लिनन (१९९०)का अनुसार, “निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइको क्रममा शिक्षणमा यसको प्रगतिलाई अनुगमन गर्न प्रयोग गरिन्छ । यसको उद्देश्य शिक्षक र विद्यार्थी दुबैलाई सिकाइको सफलता र असफलतामा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु हो” (खनाल, २०६८, पृ. २७४) ।

वर्थहेन र सेन्डर्स (१९८७) का अनुसार “निर्माणात्मक मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालन भइरहँदा कार्यक्रम निर्देशकहरूलाई कार्यक्रम सुधारको निम्ति मूल्याङ्कन सूचनाहरू प्रदान गर्नका निम्ति गरिन्छ” (श्रेष्ठ, पाण्डेय र भट्ट, २०६७, पृ. ३५) । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्यविद्यार्थी र शिक्षकलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु हुन्छ । यस्तो पृष्ठपोषणले विद्यार्थीलाई सफल सिकाइको लागि पुर्नबल दिन्छ र सुधार गर्नुपर्ने विशिष्ट सिकाइ त्रुटिहरू पहिचान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । शिक्षकलाई प्रदान गर्ने पृष्ठपोषणले शिक्षणमा सुधार गर्न व्यक्तिगत एवम् समूहकार्यको निम्ति सुधारात्मक कार्यको सिफारिस गर्दछ । यसैगरी कार्यक्रमलाई प्रदान गर्ने पृष्ठपोषणले कार्यक्रमका कमजोरीहरू पहिचान गरी तिनीहरूलाई हटाउन सहायोग पुऱ्याउँछ । शिक्षण प्रक्रिया राम्रोसँग योजना गरिए जस्तै गरी सञ्चालन भए नभएको जानकारी निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले दिन्छ ।

थन्डाइक (१९९२) को प्रयत्न र भूल सिद्धान्तमा उल्लेख गरेअनुसार “प्राणीले कुनै कुरा छनोट तथा जोडद्वारा सिक्दछ, जब प्राणीले कुनै समस्याको समाधान गर्नु पर्दछ उसले थुप्रैथुप्रै प्रतिक्रियाहरूबाट चाहिँदो प्रतिक्रियाहरूको छनोट गर्ने र त्यसलाई जोड्ने प्रयत्न गर्नु पर्दछ । प्रयत्न समयको कोशिस वा प्रयास हो भने भूल समस्या समाधान गर्न अपनाएका गलत कार्यहरू हुन् । गलत प्रतिक्रियालाई त्याग्नै जाने हो भने सिकाइ सिक्न सफल हुन्छ” (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६७, पृ. १५६) । पजल बाकस मा थुनेर राखेको आफ्नो भोको

विरालो माथिको प्रयोगमा पजल बाकसमा थुनेर राखेको विरालोले खाना प्राप्त गर्ने क्रममा विभिन्न कसरत गर्ने क्रममा प्रयत्न र भुलको आधारमा अचानक खाना प्राप्त हुन्छ। प्रत्येक पटकको प्रयासमा विरालोले कम समयमा खाना प्राप्त गर्न सक्थ्यो।

अतः सिकाइ भनेको ठिक व्यवहारलाई आत्मसात गर्नु तथा बेठिक व्यवहारलाई त्याग्नै जानु हो। सिकारुले पनि सिक्ने क्रममा विभिन्न प्रयासहरू गर्दा गर्दै र प्रतिक्रिया दिँदा दिँदै अचानक सफलता प्राप्त गर्न सक्नु सही समाधान वा प्रयासले मात्र स्थायी तथा प्रभावकारी हुने कुरामा जोड दिएको छ।

डब्लु. जे. पोहम (१९७४) का अनुसार “शैक्षिक कार्यक्रमसँग सम्बन्धित रही कार्यान्वयन गर्ने गराउने तथा कार्यक्रम परिवर्तन गर्न सक्ने क्षमता भएको मूल्याङ्कन नै निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो। यो मूल्याङ्कन गर्दा शैक्षिक कार्यक्रमहरूसँग सम्बन्धित रही कार्यान्वयन गर्ने गराउने तथा कार्यक्रम परिवर्तन गर्न सक्ने क्षमता हुनु पर्दछ” (कुँवर, २०६६, पृ. १७५)।

डब्ले (१९९०) का अनुसार “योजनागत रूपमा सिकाइ सञ्चालन भइरहेको छ, छैन भनि निश्चित गर्न शैक्षिक प्रक्रियाको सञ्चालनमा प्रयोगमा ल्याइने मूल्याङ्कन निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो” (कुँवर, २०६६, पृ. १७६)। यसप्रकार विद्वानहरूका भनाइ समेतलाई आधार मान्दा पनि भन्न सकिन्छ, निर्माणात्मक मूल्याङ्कन शैक्षिक कार्यक्रमको सुधारका लागि प्रयोग गरिन्छ। विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा देखा परेका कमीकमजोरी पत्ता लगाइ सुधार गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ र सम्पूर्ण कार्यक्रम विकासमा सघाउ पुऱ्याउन गरिन्छ।

स्टक (१९६९) का अनुसार “यो मूल्याङ्कन कार्यक्रम भित्रका व्यक्तिहरूद्वारा अगाडिका कार्यक्रमहरूको योजना गर्न तथा आवश्यक सुधार गर्न वा नयाँ विधि वा तरिका आदिको छनोट गर्न र आवश्यक सुधार गर्ने उद्देश्यले सञ्चालन गरिन्छ” (खनाल, २०६८, पृ. २७६)

डिवे (१९५९)ले प्रगतिवादमा उल्लेख गरेअनुसार संसार परिवर्तनशील भएकाले ज्ञान पनि नियमित रूपमा परिवर्तनशील छ। तर यसका लागि शिक्षा प्रगति उन्मुख, बालकेन्द्रित तथा बालकको इच्छा र चाहनासँग सम्बन्धित हुनुपर्छ, जसको उद्देश्य बालकलाई जहिल्यै पनि क्रियाशील बनाउन सक्ने हुनुपर्छ। सिकाइको एउटा घटनाले अर्को नयाँ सिकाइको स्थिति एकपछि अर्को गरी सिर्जना गर्नु पर्छ, जसबाट बालकमा सामाजिक दक्षताका साथ

वातावरण अनुकूल हुने गरी नवीनतम ज्ञानको पुनः निर्माण हुन सकोस । शिक्षण प्रक्रिया व्यावहारिक र प्रयोगात्मक हुनुपर्छ । प्रगतिवादको यस शैक्षिक प्रक्रियाका लागि मुख्य गरी प्रोजेक्ट विधि र गौण गरी छलफल, परीक्षण, प्रयोगात्मक, अवलोकन, गरेर सिक्ने, शैक्षिक भ्रमण, पुस्तकालय अध्ययन आदि विधिहरूलाई उत्तम विधिका रूपमा मानिन्छ (शर्मा एण्ड शर्मा, २०६८, पृ. ६३) ।

प्रगतिवादका प्रणेता जोन डिवेद्वारा प्रस्तुत विचारलाई आधार मान्दा समग्र शैक्षिक प्रक्रिया वा कार्यक्रम समय र सन्दर्भ अनुसार गतिशील हुनुपर्ने देखिन्छ । जुन निर्माणात्मक मूल्याङ्कनसँग मेल खान्छ । फेरी उनले भने भैं उपर्युक्त अनुसारका समग्र शैक्षिक कार्यक्रमका विषय सन्दर्भ तथा माध्यमहरू जस्तो प्रोजेक्ट विधि यस निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा पनि उल्लिखित छन् र ती नै पक्षहरूलाई नै जोड दिएको पाइन्छ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन शैक्षिक कार्यक्रमको सुधारका लागि प्रयोग गरिन्छ । विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा देखा परेका कमीकमजोरी पत्ता लगाइ सुधार गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ र सम्पूर्ण कार्यक्रम विकासमा सघाउ पुऱ्याउन गरिन्छ ।

२.२. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

प्रस्तुत अध्ययन 'सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग' विषयवस्तुको क्षेत्र व्यापक र फराकिलो छ तसर्थ यसको सैद्धान्तिक आधारपनि व्यापक विविध र ऐतिहासिक छ । प्रस्तुत प्रतिवेदनमा यससँग सम्बन्धित विषयवस्तु छुट्टाछुट्टै अनुसन्धान लगायत यससँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तकहरूको सहयोग लिइएको छ । तिनीहरूको छोटकरी विवरण यसरी उल्लेख गरिन्छ ।

कुँवर (२०६६, पृ. १७५) पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन पुस्तकमा उल्लेख भएअनुसार, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले शिक्षण सिकाइलाई समयसापेक्ष तथा प्रभावकारी बनाउनुका साथै शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सुरुदेखि अन्त्यसम्म लगातार रूपमा सञ्चालन गरी विद्यार्थीका कमीकमजोरी पत्ता लगाइ शिक्षकलाई समयमा नै सचेत भइ प्रभावकारी शिक्षण गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ ।

निउरे (२०७०, पृ. ४४) शैक्षिक मापन तथा मूल्याङ्कन पुस्तकबाट उद्धृत गरिएअनुसार, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइमा सुधार गर्न विषय शिक्षकले निर्माण गरेका परीक्षाहरू, अनौपचारिक अवलोकन, मौखिक प्रश्न, कक्षाकार्य, गृह

कार्य, समूहकार्य, एकाइ परीक्षा, आन्तरिक परीक्षा, परियोजना कार्य अतिरिक्त क्रियाकलाप समावेश हुने गर्छ ।

खनाल (२०६४, पृ. २७६) को पाठ्यक्रम सिद्धान्तमा उल्लेख भएअनुसार, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीहरूको उपलब्धिस्तर तथा प्रगति स्तरको अलवा उनीहरूको इच्छा, चाहना, योग्यता, क्षमता, अनुभव, व्यवहारको लेखाजोखा गर्नुका साथै शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया, शिक्षण विधि, सामग्री, मूल्याङ्कन प्रक्रिया सञ्चालन भइरहेको अवस्थामा सुधार गरी शिक्षक र विद्यार्थीलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्दछ । नेपालको शिक्षा प्रणालीमा विद्यमान रहेको लिखित परीक्षाको आधारमा गरिने विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कारण परीक्षामा अनुत्तीर्ण भइ बिचैमा विद्यालय छाड्ने कारणले शैक्षिक क्षति भइ उत्तीर्ण दर घट्नुका साथै कक्षा छाड्ने दर बढेकाले यस विषयलाई ध्यानमा राखी विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा आधारित उदार कक्षोन्नति नीतिलाई उत्तम उपायका रूपमा मानिँदै आएको छ ।

पौडेल र अधिकारी (२०११, पृ. २१९)का अनुसार शैक्षिक योजनाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म यो मूल्याङ्कन कक्षाहरूमा सञ्चालन गरिन्छ । कार्यक्रम कार्यान्वयनका सिलसिलामा निरन्तर रूपमा गरिने हुनाले यसै मूल्याङ्कनको प्रकारका आधारमा मूल्याङ्कनलाई निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया पनि भनिएको हो । यस मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य भनेको विद्यार्थीको कमीकमजोरी समयमै पत्ता लगाइ त्यसको सुधार वा निराकरण गर्नु हो । शिक्षा योजना सफल पार्नका लागि आन्तरिक रुपबाट गरिने मूल्याङ्कन नै निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो यसको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउनु हो त्यसैले यसमा उत्तीर्णअनुत्तीर्णश्रेणी आदि छुट्याइरहनु पर्दैन । कक्षाकार्य, गृहकार्य, हाजिरीजवाफ, निरीक्षण आदि यसखाले मूल्याङ्कनका साधन हुन् ।

आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम (२०६९, पृ. १३) का अनुसार, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअर्न्तगत विद्यार्थीका कार्यकलापको निरीक्षण व्यक्तिगत र सामूहिक छलफल, लिखित परीक्षा, हाजिरी जवाफ, प्रश्नोत्तर, कक्षाकार्यको परीक्षण, भाषिक व्यवहारको निरन्तर अवलोकन पर्दछन् । आधारभूत तह (६ र ७)मा ४० प्रतिशत भारको निरन्तर मूल्याङ्कन र ६० प्रतिशत भारको आवधिक मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुन्छ ।

खतिवडा र अधिकारी (२०७३, पृ. २४७) को सामाजिक अध्ययन पुस्तकबाट उद्धृत गरिएअनुसार, विद्यार्थीहरूले के कति सिकिसकेका छन् ? अब के सिकाउने ? सिकाउन चाहेको कुरो सिके कि सिकेनन ? नसिकेको भए अब कुन माध्यमबाट सिकाउने ? भन्नेबारे जानकारी लिइने निर्माणात्मक मूल्याङ्कन हो ।

श्रेष्ठ, पाण्डेय र भट्ट (२०६७, पृ. ३६) को कार्यक्रम मूल्याङ्कन पुस्तकमा उल्लेख भएअनुसार, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले विद्यार्थीको कमीकमजोरी पत्ता लगाइ सुधार गर्न सहयोग गर्छ साथै विद्यार्थीको इच्छा, चाहना, योग्यता, क्षमता, अनुभव व्यवहार आदिको लेखाजोखा गरी बाह्य परीक्षाको समयमा बढी मात्रामा कण्ठ गर्ने र स्वास्थ्य माथि पर्ने प्रभाव एवम् परीक्षामुखी क्रियाकलापलाई निरुत्साहित गर्न सहयोग गर्दछ ।

यसरी निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको सन्दर्भमा प्रस्तुत माथिका सम्पूर्ण सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग विषय शोधकार्य गर्न उपयुक्त रहेको प्रष्ट छ ।

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

प्रस्तुत प्रतिवेदन इलाम जिल्लाका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ६ र ७ मा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगको आधारमा अध्ययन गरी तयार परिएको छ । यस विषयको विशिष्टतामा यस खालको अध्ययन अहिलेसम्म नभएको तथा माथिका सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र समीक्षाले प्रस्तुत प्रतिवेदनलाई अर्थपूर्ण र परिणाममुखी बनाएको सन्दर्भमा यसको उपादेयता प्रष्ट हुन्छ ।

यस विषयमा यस अघि खासगरी लिइएको नमुना क्षेत्रमा यस्तो अध्ययन नभएकाले अनुमति प्राप्त अध्येताको लागि यो एउटा थप विषय बन्नेको छ । यस प्रतिवेदनको निष्कर्षले शैक्षिक कार्यक्रम निर्माता, कार्यान्वयनकर्ता, शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी, व्यवस्थापन पक्ष आदि सम्पूर्णलाई निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारी प्रयोग तथा व्यवस्थापनमा थप परामर्श र सुधारको बाटो मिल्ने अपेक्षा गरिएको छ । यसको अध्ययनबाट शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा योगदान पुग्ने देखिन्छ । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारी प्रयोग पश्चात सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले जानकारी प्राप्त गर्न सक्ने भएकाले यो अध्ययनको उपादेयता प्रष्ट हुन्छ ।

२.४सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा

यस अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचालाई निम्नानुसार देखाइन्छ :

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोग

साधन	जिम्मेवार	कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग
कक्षा कार्य	प्र.अ.	कक्षा सहभागिता
गृहकार्य	शिक्षक	परियोजना कार्य
एकाई परीक्षा	अभिभावक	व्यवहार परिवर्तन
अर्धवार्षिक परीक्षा	वि.व्य.स.	सिर्जनात्मक कार्य
हाजिरी जवाफ	शि.अ.सङ्घ	हाजिरी
अवलोकन	जि.शि.का.	

माथिको अवधारणात्मक ढाँचा सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग शीर्षकसँग सम्बन्धित छ जसको उद्देश्यविद्यालयमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगको वर्तमान अवस्था पहिचान गर्नु, यसलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउनु र समस्या तथा समाधानका उपायहरू सुझाउनु रहेको छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनहरू, यसमा सम्बन्धित पक्षहरू तथा जिम्मेवार व्यक्तिहरूको तथ्यपूर्ण आधारमा यस शोध प्रतिवेदनको चौथो परिच्छेदको नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण मूल शीर्षक अन्तर्गत उद्देश्य अनुरूप व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्ष र सुझावलाई पाँचौ परिच्छेदमा प्रस्तुत गरि पूरा गरिएको छ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अध्ययन तथा अनुसन्धान एउटा महत्वपूर्ण र जटिल कार्य हो । यसले कुनैपनि समस्या र विषयबस्तुको बारेमा विस्तृत जानकारी प्रदान गरी निष्कर्षमा पुग्न मद्दत पुर्याउँछ । यस अध्ययनमा अपनाइएका अध्ययन विधिको प्रक्रियाहरूको व्याख्या यस परिच्छेदमा निम्नानुसार गरिएको छ ।

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा र विधि

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ को निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको अध्ययन गर्नुका साथै त्यससँग सम्बन्धित सूचकको अध्ययन गर्नु हो । यस अध्ययनमा गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै किसिमको अनुसन्धानात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनको प्रस्तुति बढी वर्णनात्मक रहेको छ । विवरणलाई व्याख्या विश्लेषण गर्ने तथा राम्रा नराम्रा पक्षको समालोचनात्मक प्रस्तुति पनि गरिएको छ ।

३.२. जनसङ्ख्या नमुना र नमुना छनोट रणनीति

यस अध्ययनमा अध्ययनको सिमाभित्र रहेर गरिने नमुना जनसङ्ख्याको छनोट तथा रणनीतिलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

३.२.१ जनसङ्ख्या

प्रस्तुत प्रतिवेदनको जनसङ्ख्यामा इलाम जिल्लाको करफोक मा.वि., पूर्णस्मारक मा.वि., आदर्श मा.वि र साङ्गरुम्बा मा.वि. का प्र.अ. शिक्षक, छात्रछात्रा, व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, शिक्षक अभिभावक सङ्घका पदाधिकारी एवम सम्बन्धित अभिभावक, स्रोत व्यक्ति र विद्यालय निरीक्षक र जि.शि.अ. रहेका छन् ।

३.२.२ नमूना छनोट विधि

यस प्रतिवेदनलाई अघि बढाउन खास गरी सामान्य सम्भावनायुक्त नमूना छनोट विधिबाट विद्यार्थी, अभिभावक र शिक्षक छानिएका छन् । उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिबाट प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स.अध्यक्ष, स्रोत व्यक्ति, जि.शि.अ मार्फत सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

प्रतिवेदनमा छनोट हुने नमुनाको आकारलाई निम्न लिखित रूपले तालिकाबद्ध गरिएको छ ।

तालिका नं. १ : नमुनाको आकार

क्र.स	विद्यालयको नाम	विद्यार्थी	प्र.अ./ शिक्षक	वि.व्य.स.अध्यक्ष /शि.अ.सङ्घ अध्यक्ष	अभिभावक	वि.नि. /स्रोत व्यक्ति	जि.शि.अ
१	करफोक मा.वि.	५	१/३	१/१	१०	३/३	१
२	पूर्णस्मारक मा.वि.	५	१/३	१/१	१०		
३	आदर्श मा.वि.	५	१/३	१/१	१०		
४	साङ्गरुम्बा मा.वि.	५	१/३	१/१	१०		
	जम्मा	२०	४/१२	४/४	४०	६	१

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

३.२.३ नमुना छनोटको आधार र रणनीति

सीमित स्रोत, साधन र समयलाई ध्यानमा राखी प्रस्तुत अध्ययनका नमुना छनोटको सन्दर्भमा सकेसम्म सरल सुविधाजनक विधि अपनाइएको छ । यसमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वको सन्दर्भलाई केन्द्रीय विषयको रूपमा लिँदै नमुनाको आकार लिँदा त्रुटिहीनता र व्यावहारिकतालाई सकेसम्म ध्यान पुऱ्याइएको छ । यसरी यस प्रतिवेदनका लागि छनोट गरिएका नमुना सामान्यतया निम्न लिखित कुरामा आधारित भएर छनोट गरिएका छन् ।

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक स्थितिलाई ख्याल गरेर नमुना छनोट गरिएको छ । अर्थात विद्यालयहरूको भौगोलिक परिस्थितिलाई आधार बनाइएको छ । त्यस्तै नमुनाको वैधता र विश्वसनीयता कायम गर्नलाई तुलनात्मक मान्यतालाई आधार मानिएको छ ।

यस अध्ययनमा कार्यक्षेत्र स्थलको पनि आधार लिइएको छ । अर्थात नमुना छनोटलाई कार्यक्षेत्रको सहजता सुगमता, विकटता जस्ता कुरालाई आधार बनाएर गरिएको छ । नमुना छनोटलाई सार्थक मितव्ययिताको दृष्टिकोणले कम खर्चिलो बनाउने आधार पनि लिइएको छ । नमुना छनोटको क्रममा जात, वर्ण लिङ्ग, उमेर आदि विभिन्न ढङ्गले समावेशी बनाउने प्रयासलाई पनि आधार बनाइएको छ । यसैगरी नमुनाको आकार, अन्तरसम्बन्ध र त्रुटिहीनतालाई पनि आधार बनाएर नमुना छनोट गरिएको छ ।

३.३. अध्ययनको क्षेत्र

यस अध्ययनको विषय क्षेत्र सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन कक्षा ६ र ७ मा लागूभएपछिको अवस्था अध्ययन गर्नु, यसको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू पत्ता लगाउनु तथा यस सम्बन्धमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरूसुझाउनु रहेको छ । देशभरको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगको विश्लेषण गर्न वा जिल्लाभरिको अध्ययन गर्न असमर्थ रहेकाले इलाम जिल्लाका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ६ र ७लाई आधार बनाइएको छ । ती विद्यालय र त्यसको सेवाक्षेत्र नै यस अध्ययनको भौगोलिक क्षेत्र रहेको छ ।

३.४. तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका

प्रस्तुत प्रतिवेदन मूलतः विवरणात्मक र तार्किक विधिबाट पूरा गरिएकाले यसमा साङ्ख्यिकीय साधनको बाहुल्यता कम रहेको छ । गुणात्मक प्रकृतिका साधन नै यस अध्ययनमा प्रयुक्त छन् । यस प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

प्रश्नावली

प्रतिवेदनलाई बढी तथ्य र वस्तुपरक बनाउनका लागि नमुना विद्यालयसँग सम्बद्धविद्यार्थी, शिक्षक तथा अभिभावकसमक्ष प्रश्नावलीको प्रयोग गरी सूचना तथा तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्ने कार्य गरिएको छ । प्रश्नावलीलाई यो शोध प्रतिवेदनको अनुसूची १ देखि ३ सम्म राखिएको छ ।

अन्तर्वार्ता

यस प्रतिवेदनलाई सम्पन्न गर्न अन्तर्वार्तालाई एक सशक्त मनोवैज्ञानिक साधनका रूपमा प्रयोग गरिएको छ। यस शोधकार्यमा असंरचित, औपचारिक र संरचित अन्तर्वार्ता बढी प्रयोग भएको छ। प्रधानाध्यापक, वि.व्य.स. तथा शि.अ.सङ्घ अध्यक्षलाई लिइएको अन्तर्वार्तालाई अनुसूची ४ र ५ मा राखिएको छ। त्यस्तै स्रोत व्यक्ति, वि.नि तथा जि.शि.अ. लाई लिएको अन्तर्वार्तालाई अनुसूची ६ मा राखिएको छ।

अवलोकन फारम

यस प्रतिवेदनको सन्दर्भमा अवलोकनलाई पनि तथ्याङ्क सङ्कलनको एउटा प्रमुख साधनका रूपमा लिइएको छ। नमुना क्षेत्रको विद्यालय, कक्षा र समुदायमा समेत अनुसन्धानकर्ता आवश्यक समयमा स्वयम् पुगी विद्यालय, विद्यार्थी, अभिभावक, शिक्षकका गतिविधि,सिकाइ उपलब्धि क्रियाकलाप, परिवेश, वस्तुस्थिति तथा भौतिक एवम् मनोवैज्ञानिक पक्षको अवलोकन अवलोकन फारमका आधारमा गरिएको छ। विद्यार्थी, विद्यालय, शिक्षक, प्रधानाध्यापक र अभिभावकसँग सम्बद्ध पक्षको अवलोकनमा प्रयोग गरिएको अवलोकन फारम क्रमशः अनुसूची ७, ८ र ९ मा राखिएको छ साथै अवलोकन गरी तथ्याङ्क लिइएका नमुना विद्यालयहरूको सूची अनुसूची १० राखिएको छ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू

प्रस्तुत प्रतिवेदनका लागि प्रयोग गरिएका तथ्याङ्क खास गरी निम्नलिखित स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ :-

(क) प्राथमिक स्रोत

अवलोकन, अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली, स्थलगत सर्वेक्षण / भ्रमणबाट प्राप्त तथ्यहरू प्राथमिक स्रोतका तथ्य मानिएका छन्।

(ख) द्वितीयक स्रोत

आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६९ तथा विभिन्न पुस्तकहरू, पत्रपत्रिकाहरूलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइएको छ।

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदनका लागि नमुना छनोट गरिएका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स. अध्यक्ष, शि.अ.सङ्घका अध्यक्ष वि.नि., स्रोत व्यक्ति, जि.शि.अ.सँग प्रत्यक्ष भेट गरी प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, अवलोकन फारम तथा स्थलगत

भ्रमणका क्रममा विद्यालय, विद्यार्थी तथा समुदायको अवस्थाका आधारमा अनुसन्धान तयार गरिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया

यस अध्ययन प्रतिवेदनका लागि सङ्कलन गरिएका विभिन्न तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न विधिबाट प्रस्तुत र विश्लेषण गरिएको छ । परिच्छेद चारमा नतिजाको व्याख्या र विश्लेषण गर्दा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था पहिचान, प्रभाव पार्ने तत्वहरू तथा समस्या र समाधानका उपायहरूलाई प्रस्तुत गर्न विद्यालयका विभिन्न स्रोत र क्षेत्रबाट प्राप्त सूचना र तथ्याङ्कहरूलाई प्रस्तुत विश्लेषण र व्याख्या गर्न खास गरी गुणात्मक विधि अपनाइएको छ अर्थात् साङ्ख्यिकीय विश्लेषण कम रहेको छ । अध्ययनका प्रकृति, स्रोत साधनको सीमितता आदि आधारमा तथ्याङ्क शास्त्रीय विश्लेषण यसमा गरिएको छैन । यसर्थ खासगरी तालिकीकरण, प्रतिशत र अनुपात विधि जस्ता विधिद्वारा यस अध्ययनको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । यसरी अध्ययनको क्रममा विभिन्न क्षेत्र तथा स्रोतबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्यहरू आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, अन्य पुस्तक तथा साहित्य सिद्धान्तका सुझाव तथा नियम आदिलाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा अवलोकन र मूल्याङ्कन गरी पूरा गरिएको छ ।

परिच्छेद चार: नतिजाको व्याख्या तथा विश्लेषण

तथ्याङ्कको उचित विश्लेषणको आधारमा नै कुनै पनि समस्याको बारेमा सही निष्कर्षमा पुग्न सजिलो हुने भएकोले यस परिच्छेद अन्तर्गत अध्ययनका लागि छनोट गरिएको नमूनाबाट आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न तयार गरिएका विभिन्न साधनहरूको प्रयोग गरी प्राप्त भएका तथ्य तथ्याङ्कलाई विभिन्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी व्याख्या, विश्लेषण, अनुसन्धान एवम् प्रस्तुतीकरण गरिएको छ। उद्देश्यको क्रम अनुसार उपशीर्षकभित्र प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट आएका शाब्दिक तथ्याङ्कहरूलाई तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिहरूको प्रयोग गरी तालिकाको माध्यमद्वारा प्रस्तुतीकरण, व्याख्या एवम् विश्लेषण गरेर स्थापित सैद्धान्तिक खाका र सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र प्राप्त तथ्याङ्कलाई जोडेर विश्लेषण गरी प्राप्तिहरू निकालिएको छ।

यस शोधपत्रमा 'सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग'विषयमा अध्ययन गर्नका लागि शिक्षक, विद्यार्थी, प्रधानाध्यापक, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा पदाधिकारीहरू, सम्बन्धित क्षेत्रका विद्यालयनिरीक्षक, जि.शि.अ. र सम्बन्धित स्रोत केन्द्रका स्रोत व्यक्तिसँग प्रश्नावली, अवलोकन फाराम, अन्तर्वार्ता तथा छलफलका माध्यमबाट सङ्कलन गरी विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था पहिचान गर्नु, निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउनु तथा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी समाधानका उपायहरूसुझाउनुभित्र रहेरगरिएको अध्ययनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

४.१.निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रयोगको वर्तमान अवस्था

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र यसको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाउन नमूना छनोट गरिएका चारवटा विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी, स्रोत व्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक, जि.शि.अ., शिक्षक अभिभावक सङ्घका अध्यक्ष तथा वि.व्य.स.का अध्यक्षबाट प्राप्त भएको प्रतिक्रिया तथा छलफल, प्रश्नावली, अन्तर्वार्ताका आधारमा निम्न उपशीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ :-

४.१.१ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको उपस्थिति

विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिबारे जानकारी लिने सम्बन्धमा २० जना विद्यार्थीमा सोधिएको प्रश्नमा विद्यार्थीबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. २ : विद्यार्थी उपस्थितिको विवरण

क्र.स.	विवरण	विद्यार्थीको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	विद्यार्थी उपस्थिति	सधैं आउँछु १० जना	प्रायः आउँछु ६ जना	कहिलेकाहीं मात्र आउँछु ४ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

माथिको तालिका ४.१ मा विद्यार्थी नियमित उपस्थितिबारे जानकारी लिने तरिकाका सम्बन्धमा विद्यार्थीहरूबाट व्यक्त प्रतिक्रियालाई समावेश गरिएको छ । तिमी सधैं विद्यालय आउँछौ भनी २० जना विद्यार्थीमा सोधिएको प्रश्नमा १० जना विद्यार्थीले सधैं आउने ६ जना विद्यार्थीले प्रायः आउने र ४ जना विद्यार्थीले चाहिँ कहिलेकाँही मात्र आउने प्रतिक्रिया दिएको पाइएको छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति दर ५० प्रतिशत मात्र नियमित रहेको र अन्य ५० प्रतिशत भने प्रायः कहिलेकाँही मात्र आउने गरेको तथ्यले अनुपस्थित विद्यार्थी ठूलो प्रतिशतमा रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

४.१.२ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृहकार्यको अवस्था

विद्यालयमा विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृहकार्यलाई निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको साधनका आधारमा सूचना लिई मूल्याङ्कन गरिने हुँदा सो अवस्थाको जानकारी लिन २० जना विद्यार्थीमा सोधिएको प्रश्न र जवाफलाई तालिकाबद्ध गरी विश्लेषण गरिएको छ :-

तालिका नं. ३ : विद्यार्थीको कक्षाकार्य/गृहकार्यको विवरण

क्र.स.	विवरण	विद्यार्थीको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	कक्षाकार्य/गृहकार्य	सधैं गर्न लगाउने । १८ जना	कहिलेकाहीं मात्र । २ जना	नलगाउने शून्य	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

कक्षा कार्य र गृहकार्यका बारेमा २० जना विद्यार्थीहरूलाई सोधिएको जवाफमा १८ जना विद्यार्थीले गर्न लगाउने र २ जना विद्यार्थीले कहिलेकाँही मात्र गर्न लगाउने जानकारी

दिए। गृहकार्य विद्यार्थीमा अभ्यास गराउने एउटा महत्वपूर्ण प्रयास हो। यस आधारलाई व्याख्या गर्दा पूर्ण रूपमा कक्षाकार्य र गृहकार्यलाई कार्यान्वयन गर्ने हो भने निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता बढ्न सक्छ।

४.१.३ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सिर्जनात्मक कार्यको अवस्था

विद्यार्थीको सिर्जनात्मक कार्य निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा अति महत्वपूर्ण हुन्छ। जसको प्रयोगको वर्तमान अवस्था कस्तो भन्ने सन्दर्भमा विद्यार्थीसँग गरिएको अन्तर्वार्ताबाट आएको तथ्यलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. ४ : विद्यार्थीको सिर्जनात्मक कार्यको विवरण

क्र.स.	विवरण	विद्यार्थीको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	सिर्जनात्मक कार्यको प्रयोग	सधैं गर्न लगाउने। १४ जना	कहिलेकाहीं मात्र लगाउने। ६ जना	नलगाउने। शून्य	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३।

विद्यार्थीलाई कक्षा कार्य, गृहकार्य बाहेकका अन्य सिर्जनात्मक कार्यहरू जस्तै चित्र बनाउने, कथा कविता भन्ने हाजिरीजवाफ, सामूहिक कार्य, बौद्धिक परीक्षण, विभिन्न खेलहरू शिक्षकले गराउनुहुन्छ भनी २० जना विद्यार्थीमा सोधिएको प्रश्नमा १४ जना विद्यार्थीले सधैं गर्न लाउने र ६ जना विद्यार्थीले कहिलेकाँही मात्र गर्न लगाउने जानकारी दिएका छन्। सिर्जनात्मक कार्य निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको एउटा महत्वपूर्ण साधन हो। विद्यार्थीमा रहेको आन्तरिक क्षमता प्रस्फुटन गराउने र विद्यार्थीलाई सिर्जनशील बनाइ हरेक कार्यमा सक्षम हुने आधार हो। निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सिर्जनात्मक कार्यको प्रयोग अहिले सम्म पनि पूर्ण रूपमा हुन नसकेको अवस्था अवगत भएको छ।

४.१.४ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीसिकाइउपलब्धिअवस्था

विद्यार्थी प्रगति विवरण दिने अर्थात् विद्यार्थीको उपलब्धिबारे स्वयम् विद्यार्थीलाई नै जानकारी दिनु पर्दछ। जानकारी दिने विभिन्न तरिका भएपनि कार्य सञ्चयिकाको प्रयोगलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा महत्वपूर्ण मानिन्छ। ४ जना प्रधानाध्यापकलाई लिएको अन्तर्वार्ताको तथ्यलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. ५ : विद्यार्थीको प्रगतिको सूचना दिने तरिकाको विवरण

क्र.स.	विवरण	प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	उपलब्धिबारे जानकारी	प्रगति विवरण कार्ड दिएर । ३ वटा विद्यालय	मौखिक रुपमा जानकारी दिएर । १ वटा विद्यालय	कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग गरेर । शून्य	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

सिकाइउपलब्धिको जानकारी शिक्षकले कसरी दिनुहुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ३ वटा विद्यालयले प्रगति विवरण कार्ड दिने गरेको १ वटा विद्यालयले मौखिक रुपमा जानकारी दिने गरेको र कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग गरी प्रगति विवरण दिने काम कही नभएको पाइयो । विद्यार्थीले प्राप्त गरेको प्रगतिलाई क देखि ग सम्मको श्रेणीमा वर्गीकरण गरी अभिभावकलाई जानकारीका लागि पठाउनु पर्ने र प्रगति अभिलेख कार्य सञ्चयिकामा उल्लेख गर्नु पर्ने भनी व्यवस्था राखेको भए तापनि हालसम्म यस फायलको प्रयोग सही नहुनुले निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अवस्था फितलो देखिन्छ । जहाँ प्रयोगको अवस्था फितलो हुन्छ त्यहाँ अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिने कुरामा विश्वास गर्न सकिँदैन ।

कक्षा कार्य, गृहकार्य र सिर्जनात्मक कार्यका बीच तुलना गर्दा सिर्जनात्मक कार्यमा भन्दा कक्षा कार्यमा जोड दिइ विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्न खोज्नुलाई यो मूल्याङ्कन प्रयोगको सकारात्मक पक्षका रुपमा लिन सकिन्छ ।

४.१.५ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकासाधन प्रयोगको अवस्था

विद्यालयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधन तथा विधिको प्रयोग सम्बन्धमा शिक्षकको धारणा तथा सन्तुष्टि कस्तो रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा प्रति स्कूल ३ जना पर्ने गरी १२ जना शिक्षकलाई सोधिएको प्रश्नमा प्राप्त प्रतिक्रियालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. ६: साधन तथा विधि प्रयोगको विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	मूल्याङ्कनका साधन तथा विधिको प्रयोग	अवलोकन, प्रश्नोत्तर, छलफल ६ जना	लिखित परीक्षा । ६ जना	कार्य सञ्चयिका अध्ययन र आत्म मूल्याङ्कन। शून्य जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

तपाइँले अध्यापन गर्ने गरेको विद्यालयका विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा कुन कुन विधि तथा साधनहरू अपनाउने गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ६ जना शिक्षकले अवलोकन, प्रश्नोत्तर र छलफल गर्ने गरेको ६ जना शिक्षकले लिखित परीक्षा लिएर गर्ने गरेको तर कार्य सञ्चयिका अध्ययन, आत्म मूल्याङ्कन र सहपाठी मूल्याङ्कन जस्ता महत्वपूर्ण पक्षको भने प्रयोग हुन नसकेको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन कार्यान्वयन निर्देशिकाले प्रयोग गर्नु पर्ने साधनहरू भनी तोकिदिएकोमा अवलोकन, प्रश्नोत्तर र छलफल र लिखित परीक्षाको प्रयोग हुनुलाई राम्रो पक्ष मानिन्छ भने मूल्याङ्कनका साधन मध्येका अर्का महत्वपूर्ण साधनहरू कार्य सञ्चयिका अध्ययन , आत्म मूल्याङ्कन, अभिभावक सम्पर्क र सहपाठी मूल्याङ्कनको प्रयोग हुन नसक्नुलाई मूल्याङ्कन प्रक्रियाले पूर्णता प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थालाई जनाउँछ । प्रायः जसो शिक्षकहरूलाई मूल्याङ्कनका साधनहरूको बारेमा तालिममा जानकारी दिने काम भए पनि यसप्रतिको अनभिज्ञता यस मूल्याङ्कनको अनुसन्धानको विषय बनेको छ ।

४.१.६ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनप्रति शिक्षकको उत्तरदायित्व

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा शिक्षकबाट उत्तरदायित्व बहन गर्ने अर्थात यसलाई ग्रहण गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने काम महत्वपूर्ण हुन्छ । यस सम्बन्धमा १२ जना शिक्षकबाट लिएको जानकारीलाई निम्नानुसार तालिकाबद्ध गरी विश्लेषण गरिएको छ :

तालिका नं. ७ : शिक्षकको उत्तरदायित्वको विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	मूल्याङ्कन प्रक्रियामा शिक्षकको उत्तरदायित्व	सहज रुपमा लिएको । २ जना	भन्कटिलो रुपमा लिएको । ६ जना	बाध्यात्मक रुपमा लिएको । ४ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

उत्तरदायित्व बहन सम्बन्धमा शिक्षकबाट प्राप्त प्रतिक्रियामा २ जना शिक्षकले प्रणालीलाई सहज रुपमा लिएको, ६ जना शिक्षकले भन्कटिलो मानेको र ४ जना शिक्षकले बाध्यात्मक रुपमा ग्रहण गरेको प्रतिक्रिया प्राप्त भएको छ । यस तथ्याङ्कलाई अध्ययन गर्दा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका प्रमुख कार्यान्वयनकर्ताका रुपमा भूमिका खेल्ने व्यक्ति शिक्षक हुन् तर यस प्रणालीलाई १० जना शिक्षकले भन्कटिलो र बाध्यात्मक अवस्थामा लिइ बोझका रुपमा स्वीकार गरेका कारण प्रणालीको सफलता चुनौतिपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

४.१.७ निर्माणात्मक मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग व्यवस्थापन

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा कार्य सञ्चयिका फाइलमा प्रत्येक पाठ शिक्षण संगसंगै मूल्याङ्कनका साधनको आधारमा क, ख, ग लेखेर मापदण्डका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ जसको विवरण कार्य सञ्चयिकामा सञ्चित गर्नु पर्दछ । यसको अवस्था बुझ्न शिक्षकबाट लिइएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ :-

तालिका नं. ८ : मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क, ख, ग, को विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग व्यवस्थापन	फुर्सदको समयमा । ८ जना	घरमा लगेर । २ जना	प्रत्येक पाठ संगसंगै । २ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गर्दा मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग लेख्ने काम कति बेला गर्नु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ८ जना शिक्षकले फुर्सदको समयमा, २ जना शिक्षकले घरमा लगेर तथा २ जना शिक्षकले प्रत्येक पाठ सँगसँगै कक्षा कोठामा क ख ग लेख्ने गरेको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन मूलतः कक्षाकोठाभित्र कक्षा कार्यबाटै गरिने विद्यार्थी मूल्याङ्कन हो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयन निर्देशिका २०६७ ले व्यवस्था गरे अनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सँगसँगै निरन्तर रूपमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गरी सम्भव भएसम्म मूल्याङ्कन अभिलेख प्रत्येक घण्टी वा पाठको अन्त्यमा क ख ग लेख्नु पर्छ भनिए तापनि व्यवहारमा ८ जना शिक्षकले फुर्सदको समयमा गर्ने गरेको आधारमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको मर्मअनुसार सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्न नसकेको हो कि भन्न सकिन्छ ।

४.१.८ निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति शिक्षकको सन्तुष्टि

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति शिक्षकको सन्तुष्टि कस्तो रहेको छ भन्ने सन्दर्भमा सोधिएको प्रश्नानुसार प्राप्त प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार व्याख्या गरिएको छ

तालिका नं. ९ : शिक्षकको सन्तुष्टि सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति शिक्षको सन्तुष्टि	उत्तम । २ जना	मध्यम । ४ जना	निम्न । ६ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

आफैले कार्यान्वयन गर्दै आउनु भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनप्रति तपाईं आफैँ सन्तुष्ट हुनुहुन्छ भनी सोधिएको अर्को एक प्रश्नमा उत्तम सन्तुष्टि २ जना, मध्यम सन्तुष्टिमा ४ जना र निम्न सन्तुष्टिमा ६ जना शिक्षकले आफ्नो प्रतिक्रिया दिएको पाइन्छ । आफ्नै कार्यप्रति १० जना शिक्षकले अर्थात् ८० प्रतिशत भन्दा बढीले सन्तुष्टि नजनाएका कारण निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीले उत्तम प्रतिफल देला भन्न सकिएन ।

४.१.९ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्राविधिक सहयोग

विद्यालयमानिर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगका क्रममा आवश्यक प्राविधिक सहयोग र ज्ञानका सम्बन्धमा ४ जना प्रधानाध्यापकहरूमा सोधिएको प्रश्नमा प्रधानाध्यापकबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १० : प्राविधिक सहयोगको विवरण

क्र.स.	विवरण	प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा प्राप्त प्राविधिक सहयोग	स्रोत व्यक्ति र स्रोत केन्द्रबाट २ जना	वि.नि. र जि.शि.का.बाट १ जना	छिमेकी विद्यालयबाट १ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

माथिको तालिका ४.३ मा उल्लेख भएअनुसार निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्राविधिक सहयोगको अवस्था सम्बन्धमा विद्यालयका ४ जना प्रधानाध्यापकहरूलाई प्राविधिक सहयोग कहाँबाट प्राप्त गर्नु भयो भनी प्रश्न गर्दा २ जनाले स्रोत केन्द्र र स्रोत व्यक्तिबाट, १ जनाले वि.नि र जि.शि.का.बाट र १ जनाले छिमेकी विद्यालयबाट प्राप्त भएको प्रतिक्रिया दिएबाट प्राविधिक सहयोग प्राप्त गर्ने यो तरिका आफैमा सकारात्मक र अर्थपूर्ण देखिन्छ । विविध क्षेत्रको सहयोगले प्रणालीको प्रयोगलाई उद्देश्य प्राप्तिको बाटोमा लैजाने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ ।

४.१.१० निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक परीक्षाबीचको फरक

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने प्रधानाध्यापकहरूमा रहेको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक परीक्षा (निर्णयात्मक मूल्याङ्कन) बीचको धारणाका बारेमा लिइएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :-

तालिका नं. ११: प्रधानाध्यापकको धारणात्मक स्पष्टताको विवरण

क्र.स.	विवरण	प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया			कैफियत
		स्पष्ट रहेको	कमै स्पष्ट रहेको	स्पष्ट नरहेको	
१.	निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक लिखित परीक्षाबीचको धारणात्मक स्पष्टता	स्पष्ट रहेको २ जना	कमै स्पष्ट रहेको १ जना	स्पष्ट नरहेको १ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन परीक्षा र आवधिक लिखित परीक्षा बिचको धारणात्मक स्पष्टताका सम्बन्धमा ४ जना प्रधानाध्यापकमा सोधिएको प्रश्नमा प्राप्त जवाफमा ५० प्रतिशत अर्थात २ जनाले धारणात्मक रूपमा स्पष्ट रहेको, १ जनाले कमै स्पष्ट रहेको र १ जनाले धारणामा आफू स्पष्ट नभएको प्रतिक्रिया दिएको पाइयो । प्रणाली कार्यान्वयनका प्रमुख व्यवस्थापक मानिने प्र.अ. हरूमध्ये २ जनाले धारणामा स्पष्ट रहनु सबल पक्ष हो भने अन्य २ जनाले स्पष्टता जाहेर नगर्नुले प्रणाली कार्यान्वयनमा दुविधा आएको देखिन्छ ।

४.१.११ निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा अभिलेख व्यवस्थापन

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा अभिलेख व्यवस्थापन बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । यसको प्रयोगको वर्तमान अवस्था बुझ्न प्रधानाध्यापकलाई लिइएको अन्तर्वार्ता र त्यसको प्रतिक्रियाको विवरण र व्याख्यालाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १२ : अभिलेख व्यवस्थापनको विवरण

क्र.स.	विवरण	प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया			कैफियत
१.	अभिलेख व्यवस्थापन	मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग लेखेर । २ जना	लिखित परीक्षाको नतिजालाई रजिष्टरमा खडा गरेर । १ जना	प्रत्येक कक्षाको विषयगत रजिष्टरमा राखेर । १ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अभिलेख व्यवस्थापन कसरी गर्नुभएको छ भनी ४ जना प्रधानाध्यापकलाई सोधिएको प्रश्नमा मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग लेखेर अभिलेख राख्ने २ जना, लिखित परीक्षाबाट प्राप्त नतिजालाई रजिष्टरमा खडा गर्ने १ जना र प्रत्येक कक्षाको विषयगत रजिष्टर राखेर अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने १ जना रहेको पाइयो । अभिलेख व्यवस्थापनका यी अलगअलग तरिकाको प्रयोगबाटै निर्माणात्मक मूल्याङ्कनले आफ्नो गतिलाई अगाडि बढाएर लैजाने हुँदा यी सम्पूर्ण तरिकाहरूको प्रयोगलाई उपयोगी र सकारात्मक पक्षका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.१.१२ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग

निर्माणात्मक विद्यार्थीमूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगका क्रममा कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउन ४ जना वि.व्य.स. अध्यक्षसँग सोधिएको प्रश्नमा प्राप्त प्रतिक्रिया निम्न बमोजिम रहेको छ :-

विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षहरूले आ-आफ्ना विद्यालयमा कार्य सञ्चयिका फायल भएको तर त्यसको सही सदुपयोग समयमा नभएको बताउनुभएको छ ।

माथिको अनुच्छेदबाट विद्यालयमा कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोगको व्यवस्थापनमा १०० प्रतिशत वि.व्य.स. अध्यक्षले विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि विद्यालयमा कार्य सञ्चयिका फाइलको सही प्रयोग नभएको जानकारी दिएका छन् । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका लागि विद्यार्थीको कक्षा कार्य, परियोजना कार्य, उपलब्धि, विद्यार्थीमा भएको व्यावहारिक प्रतिक्रिया, अवलोकन, हाजिरी आदिको अभिलेखनका लागि कार्य सञ्चयिका

फाइल राख्नु पर्ने हुन्छ भनी निरन्तर विद्यार्थीमूल्याङ्कन कार्यान्वयन निर्देशिका २०६७ ले व्यवस्था गरेको भए तापनि कार्यान्वयनमा उक्त फायलको प्रयोग नहुनुले उपलब्धि प्राप्तिमा ह्रास आउने देखिन्छ ।

४.२ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरू

अनुसन्धानका साधनहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई आधार मानी निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावित पार्ने तत्वहरूको पहिचान गरी नमुना विद्यालयमा यसको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूलाई आधार मानी निम्न उपशीर्षकमा विभाजन गरी व्याख्या गरिएको छ :-

४.२.१ अभिभावकसँग अन्तरक्रिया

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा अभिभावकसँग निरन्तर सम्पर्क तथा अन्तरक्रिया हुनु पर्दछ । यससम्बन्धमा जानकारी लिन ५ जना अभिभावकसँग लिइएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १३ : अभिभावकसँगको अन्तरक्रिया विवरण

क्र.स.	विवरण	अभिभावकको प्रतिक्रिया		कैफियत
		गर्ने गरेको छ	छैन	
१	जना	१	४ जना	
२	प्रतिशत	२० %	८० %	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

माथिको तालिकामा विद्यार्थीको प्रगति प्रतिवेदनको सम्बन्धलाई लिएर शिक्षक तथा प्र.अ.ले छलफल तथा अन्तरक्रिया पनि गर्ने गरिएको छ भनी नमुना विद्यालयका ५ जना अभिभावकलाई सोधिएको प्रश्नमा ८० प्रतिशतले आफूसँग अन्तरक्रिया गर्ने नगरेको र २० प्रतिशतले अन्तरक्रिया गर्ने गरेका प्रतिक्रिया दिएको पाइएको छ ।

निरन्तर विद्यार्थी कार्यान्वयन निर्देशिका २०६७ ले विद्यालयमा विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा अभिभावकसँग निरन्तर अन्तरक्रिया गर्नु पर्छ भनी व्याख्या गरेको भए तापनि कार्यान्वयनमा अभिभावकसँग अन्तरक्रिया भने एकदमै न्यून प्रतिशतमा मात्र भएको

स्पष्ट देख्न सकिन्छ । तसर्थ अन्तरक्रिया निर्माणात्मक विद्यार्थीमूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभाव पार्ने तत्व हो भन्न सकिन्छ ।

४.२.२ ढाँचागत अस्पष्टता

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगको सम्बन्धमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको ढाँचा र विधि अनुसार सञ्चालनमा छ भनी ४ वटा विद्यालयका १२ जना शिक्षकहरूलाई सोधिएको प्रश्नबाट आएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार व्याख्या गरिन्छ :-

तालिका नं. १४ : ढाँचागत अस्पष्टता सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया	कैफियत
१	मूल्याङ्कन ढाँचाको प्रयोग	पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेबमोजिमका	
२	मूल्याङ्कन विधिको प्रयोग	अवलोकन, प्रश्नोत्तर, छलफल र लिखित परीक्षा	
३	कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग	न्यून रहेको	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

मूल्याङ्कन ढाँचा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरे अनुसारको रहेको पाइयो । मूल्याङ्कन विधिमा अवलोकन, प्रश्नोत्तर, छलफल र लिखित परीक्षाको प्रयोग प्रशस्त भएको पाइयो । कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग चाहिँ न्यून रहेको पाएको छु । विद्यार्थीले विद्यालयमा सिकेको कुराको प्रतिफल घर परिवारमा देखिने हुनाले उनीहरूका अभिभावकसँग सम्पर्क गरी प्रतिक्रिया लिने काम गरी विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने भए पनि सो कार्य प्रायः नभएको पाइयो । यसबाट ढाँचागत अस्पष्टता पनि यसको एउटा प्रभाव पार्ने कारक तत्वका रूपमा देखिएको छ ।

४.२.३ घर परिवारको वातावरण

विद्यार्थीहरूले घरमा प्रशस्त पढ्ने लेख्ने मौका पाउनु पर्दछ । यसबाट गृहकार्य, परियोजना कार्य तथा व्यवहार परिवर्तनका पक्षमा सहयोग पुग्दछ । ४ वटा विद्यालयका ४० जना अभिभावकबाट लिइएको जानकारीलाई निम्नानुसार तालिकाबद्ध गरिएको छ :-

तालिका नं. १५ : गृहकार्य गर्ने वातावरणको विवरण

क्र.स.	विवरण	अभिभावकको प्रतिक्रिया		कैफियत
१	पढ्ने, लेख्ने र गृहकार्य गर्ने वातावरण सिर्जना ।	समय प्रशस्त उलब्ध गराउने ३२ जना(८० %)	समय उपलब्ध नगराउने ८ जना(२० %)	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा अभिभावकहरूसँग घर परिवारमा विद्यार्थीहरूलाई गृहकार्य गर्ने वातावरण कसरी सिर्जना गर्नु भएको छ भनी सोधिएको प्रश्नमा ८० प्रतिशत अभिभावकहरूले घरमा विद्यार्थीहरूलाई पढ्ने लेख्ने समय प्रशस्त उपलब्ध गराएको पाइएको छ भने २० प्रतिशत अभिभावकले घरको अन्य काम पनि गर्नु पर्छ भनी अन्य काममा व्यस्त बनाएको र गृहकार्य गर्न नपाएको कुरा प्रष्ट हुन आएकोछ । तसर्थ यसको प्रत्यक्ष प्रभाव विद्यार्थीको सिकाइमा पर्ने हुँदा गृहकार्य गर्न समय प्रशस्त दिनु पर्ने नत्र त्यसको नकारात्मक प्रभाव मूल्याङ्कनमा पर्ने र कक्षा उत्तीर्ण दरमा न्यूनता आउने देखिएकाले प्रभाव पर्ने तत्व घर परिवारको वातावरण पनि एक रहेको देखियो ।

४.२.४ अतिरिक्त क्रियाकलाप

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यालयमा गराइने अतिरिक्त क्रियाकलापको पनि भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ । अतिरिक्त क्रियाकलापका सम्बन्धमा शिक्षकबाट लिइएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :-

तालिका नं. १६ : अतिरिक्त क्रियाकलापको विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया		कैफियत
१	विद्यालयमा गराइने क्रियाकलाप	सबै कार्य प्रायः गराउने ९ जना	अरु कार्य गराउने तर परियोजना कार्य र अवलोकन कार्य न्यून मात्रामा गराउने ३ जना	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

विद्यालयमा गराइने अतिरिक्त क्रियाकलापहरू हाजिरीजवाफ, अवलोकन, अन्तर्वार्ता, खेलकुद, मनोरञ्जनका कार्यक्रमहरू, साँस्कृतिक कार्यक्रम, परियोजना कार्य, अन्तर विद्यालय विविध कार्यक्रम आदिमा सहभागी गराउने काम गराउने गरिएको छ भनी १२ जना शिक्षकलाई सोधिएको प्रश्नमा ३ जना शिक्षकले परियोजना कार्य, अवलोकनजस्ता कार्य चाहिँ न्यून मात्रामा हुने गरेको अन्य ९ जना शिक्षकहरूले यि सबै कार्य प्रायः गराउने गरेको प्रतिक्रिया दिएका छन् । यी कार्यले विद्यार्थीहरूमा सिकाइ उपलब्धिमा प्रशस्त सहयोग पुऱ्याउँछ । अतिरिक्त क्रियाकलाप विद्यार्थी सिकाइको अभिन्न अङ्ग भएकाले निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा सकारात्मक प्रभाव पार्नेतत्वका रूपमा रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

४.२.५ अनुगमन र मूल्याङ्कन

अनुगमन र मूल्याङ्कनले निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्या पत्ता लगाइ समाधानका उपायहरू खोजी समाधान गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । मूल्याङ्कनका साधन प्रयोग तथा कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोगको अनुगमन र मूल्याङ्कन सम्बन्धमा लिइएको प्रतिक्रियालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको विवरण

क्र.स.	विवरण	प्रतिक्रियाहरू	व्यक्तिहरू	कैफियत
१	अनुगमन र मूल्याङ्कन	शिक्षकबाट हुँदै होला	४ जना प्रधानाध्यपक	
		बेलाबेलामा गरेर	३ जना विद्यालय निरीक्षक	
		सम्बन्धित निकायमा प्रतिवेदन पेश गरिरहेको	३ जना स्रोत व्यक्ति	
			१ जना जिल्ला शिक्षा अधिकारी	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

विद्यालयमा कक्षा शिक्षणको क्रममा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रयोग तथा कार्य सञ्चयिकाको सही प्रयोग भए नभएको अनुगमन र मूल्याङ्कन निरन्तर रूपमा गर्नु पर्दछ । यसका लागि विद्यालयका प्र.अ., वि.नि., स्रोत व्यक्ति, तथा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा ४ जना प्र.अ., ३ जना वि.नि., ४ जना स्रोत व्यक्ति र १ जना जि.शि.अ. सँग

अनुगमन र मूल्याङ्कन कार्य कसरी हुँदै आएको छ भनी सोधिएको कार्यमा प्र.अ.हरूले शिक्षकहरूलाई साधन तथा कार्य सञ्चयिका प्रयोगका जिम्मेवार भएकाले हुँदै होला भन्ने जवाफ दिएका छन् । वि.नि., स्रोत व्यक्ति तथा जि.शि.अ. ले चाहिँ बेला बेलामा अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने गरेको बताएका छन् । तसर्थ प्रत्येक दिन विद्यालयमा कक्षा शिक्षण सँगसँगै मूल्याङ्कनका साधन र कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग भए नभएको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने कार्य प्रधानाध्यापकबाट निरन्तर नहुने गरेको तथा सो भन्दा माथिको निकायबाट पनि फितलो अनुगमन र मूल्याङ्कन हुने गरेको देखिएबाट निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको सही प्रयोगमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पनि प्रभाव पार्ने तत्वका रूपमा देखिएको छ ।

४.२.६ सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा प्रभाव पार्ने तत्वसँग सम्बन्धित दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थाका सम्बन्धमा भोलिको नेतृत्वकर्ता आजका विद्यार्थी हुन् । आजको नेतृत्वकर्ता हिजो सबै विद्यार्थी थिए , विद्यार्थीलाई काँचो इँटा पनि भन्ने गरिन्छ र विद्यार्थीबाट गल्ती कमजोरी प्रदर्शन हुन्छ , कक्षामा उच्च बुद्धि तथा न्यून बुद्धि भएका विद्यार्थी हुन्छन् तसर्थ विद्यार्थीलाई दिइने दण्ड पुरस्कारको सम्बन्धमा शिक्षकबाट लिइएको तथ्यलाई निम्नानुसार व्याख्या गरिन्छ :-

तालिका नं. १८: दण्ड र पुरस्कारको विवरण

क्र.स.	विवरण	शिक्षकको प्रतिक्रिया		कैफियत
१	दण्ड पुरस्कार को व्यवस्था	सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको प्रयोग गर्ने । ६ जना शिक्षक	सकारात्मक र नकारात्मक दण्ड पुरस्कारको प्रयोग गर्ने गरेको । ६ जना शिक्षक	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

विद्यार्थीहरूलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सँगसँगै कसरी उत्प्रेरित गर्नु हुन्छ भनी १२ जना शिक्षकहरूमा सोधिएको प्रश्नमा ६ जना शिक्षकहरूले विद्यार्थीले देखाएका राम्रा पक्षमा उचित पुरस्कार दिने र राम्रो नगर्ने विद्यार्थीहरूलाई सम्झाउने, हौसला बढाउन अभिभाकलाई सम्झाउन लगाउने गरेको पाइयो भने ६ जना शिक्षकहरूले राम्रो व्यवहारप्रति

सकारात्मक भूमिका निभाउने, बेला बेलामा हाजिरी जवाफ, कक्षागत प्रश्नोत्तर गरी उचित पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने र विद्यार्थीमा भनेजस्तो व्यवहार परिवर्तन गराउन नसक्दा विद्यार्थीहरूलाई कक्षाको अगाडि ल्याएर उभ्याउने, डर देखाउने आदि कार्य गर्ने गरेको बताएका छन् । यसरी हेर्दा अधिल्लो ६ जना शिक्षकहरूले सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था गरेको तथा पछिल्ला ६ जना शिक्षकले चाहिँ सकारात्मक र नकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको प्रयोग गरेको पाइयो । यसरी हेर्दा विद्यार्थीप्रति नकारात्मक भूमिका निभाउन भन्दा पनि विद्यार्थीको इच्छा, रुचि, उमेर र क्षमतालाई मध्यनजर गरी ऊ के गर्न चाहन्छ ? उसले किन राम्रो गर्न सकेन ? सो कमी कमजोरी पत्ता लगाइ सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थासहित शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु पर्दछ ।

४.२.७ कार्य सञ्चयिकाको सही सदुपयोग नहुनु

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि विद्यालयमा कक्षा ६ र ७ का लागि प्रत्येक शैक्षिक सत्रको सुरुवातमा प्रत्येक विषयको कार्य सञ्चयिका फाइल उपलब्ध गराइन्छ । तर सबै विद्यालयमा यो फाइल समयमानै उपलब्ध नहुने गरेको गुनासो पनि सुन्न पाइन्छ । यस सम्बन्धमा विद्यालयमा पुगेर प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकलाई सोधिएको प्रश्नबाट प्राप्त तथ्यलाई निम्नानुसार तालिकाबद्ध गरी प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. १९ : कार्य सञ्चयिका प्रयोगको विवरण

क्र. स.	विवरण	प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया		शिक्षकको प्रतिक्रिया		कैफियत
१	कार्य सञ्चयिकाको प्रयोग	शैक्षिक सत्रको सुरुमा उपलब्ध गराइएको । ३ वटा विद्यालय	असार महिनामा मात्र उपलब्ध भएको । १ वटा विद्यालय	प्रत्येक पाठ संगसंगै मूल्याङ्कन गरी क ख ग लेख्ने काम बेला बेलामा गर्ने गरेको । ९ जना शिक्षक	प्रत्येक दिन प्रत्येक पाठ संगसंगै मूल्याङ्कन गरी क ख ग लेख्ने काम गर्ने गरेको । ३ जना शिक्षक	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

माथिको तालिका अनुसार नमुना ४ वटा विद्यालयका शिक्षक र प्रधानाध्यापकलाई कार्य सञ्चयिकाको उपलब्धता र प्रयोग सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा ३ वटा विद्यालयमा शैक्षिक

सत्रको सुरु महिना बैशाखमा नै विद्यालयमा उपलब्ध गराइएको र १ वटा विद्यालयमा चाहिँ बजारमा ढिलो आएकोले असार महिनामा मात्र उक्त फारम ल्याइएको कुरा थाहा भयो । साथै यो फाइलको भित्र प्रत्येक विषयको प्रत्येक पाठको शिक्षण पश्चात मूल्याङ्कन गरी क,ख, ग, लेखेर फाइल पूरा गर्दै लैजानु पर्ने हुन्छ । यस विषयमा १२ जना शिक्षकहरूलाई प्रश्न गर्दा ९ जना शिक्षकहरूले प्रत्येक पाठसँगसँगै मूल्याङ्कन गरी क,ख,ग, लेख्ने काम बेला बेला मात्र गर्ने गरेको तथा ३ जना शिक्षकले चाहिँ प्रत्येक दिन पाठ शिक्षण सँगसँगै गर्ने गरेको पाइयो । प्रत्यक्ष रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा नमुना विद्यालयमा राखिएका कार्य सञ्चयिका फाइल मागेर अध्ययन गर्दा पनि यो कुरा प्रष्ट भयो । यसरी निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्न बनाइएको कार्य सञ्चयिकाको प्रयोगमा लापरबाही गर्दा यो देखाउने दाँत जस्तो भएको पाइयो । यसको सही सदुपयोग नहुँदा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन वास्तविक रूपमा लागू हुन नसकेको कुरा प्रष्टियो । यसको सदुपयोगको सट्टा बेला बेलामा मात्र भर्ने, शैक्षिक सत्रको अन्त्यतिर एक दुई दिनमा फाइल तयार गर्ने वा घरमा लगेर मनगढन्ते रूपमा मूल्याङ्कन गरी फाइल भर्ने काम मात्र हुने गरेको देखियो । यसको सही सदुपयोगमा सबै पक्ष नलाग्दा विद्यार्थी कक्षा चढेर माथि गएपनि सिकाइ उपलब्धि न्यून हुने देखिन्छ, तसर्थ यो पनि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा प्रभाव पार्ने महत्वपूर्ण तत्व हो ।

४.२.८ कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दर न्यून हुनु

कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दरमा कमी आउनु निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगको सकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्व हो । यस सम्बन्धी नमुना विद्यालयका प्रधानाध्यापकबाट लिइएको प्रतिक्रिया र त्यसको व्याख्यालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :-

तालिका नं. २० : कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउनेको विवरण

क्र.स.	विवरण	४ जना प्रधानाध्यापकको प्रतिक्रिया		कैफियत
१	२०७१ को तुलनामा २०७२ मा कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दर	कक्षा छाड्ने दर २० प्रतिशत घटेको	कक्षा दोहोर्‍याउने दर ३० प्रतिशत घटेको	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिएपछि कक्षा छोड्ने र दोहोर्‍याउने दर घटेको या बढेको सम्बन्धमा नमुना विद्यालयका ४ जना प्रधानाध्यापकसँग प्रश्न गर्दा अधिल्लो शैक्षिक सत्र २०७१ को तुलनामा २०७२ मा कक्षा छाड्ने दर २० प्रतिशतसम्म र कक्षा दोहोर्‍याउने दर ३० प्रतिशतसम्म घटेको पाइयो । वास्तवमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुको एउटा प्रमुख उद्देश्य कक्षा छाड्ने र दोहोर्‍याउने दर न्यून गराउनु पनि हो । तसर्थ यो तत्व निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने सकारात्मक तत्व हो ।

४.२.९ विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घको भूमिका

विद्यालयको रेखदेख र सञ्चालनमा मात्र सक्रिय नभएर विद्यार्थीको चौतर्फी विकास र सिकाइ उपलब्धि वृद्धि गर्न वि.व्य.स. तथा शि.अ.सङ्घको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ । यस सम्बन्धी अनुगमन र मूल्याङ्कनमा वि.व्य.स. र शि.अ.सङ्घको भूमिकालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :-

तालिका नं. २१ : अनुगमन र मूल्याङ्कनको विवरण

क्र.स.	विवरण	वि.व्य.स. तथा शि.अ.सङ्घ अध्यक्षको प्रतिक्रिया (४/४ जना)	कैफियत
१	निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगको अनुगमन र मूल्याङ्कन	यस सम्बन्धमा कुनै जानकारी नभएको ।	

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण २०७३ ।

तालिका अनुसार निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग सम्बन्धमा विद्यालयमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका क्रममा तपाईंको भूमिका कस्तो रहेको छ भनी नमुना विद्यालयका ४ जना वि.व्य.स अध्यक्ष तथा ४ जना शि.अ.सङ्घ अध्यक्षसँग सोधिएको प्रश्नमा आफूहरूलाई यस सम्बन्धमा कुनै जानकारी नभएको बताएका छन् । विद्यार्थी हाजिरी प्रतिशत बढाउन सामान्य पहल गरेबाहेक अन्य काममा सहयोग नभएको कुरा शिक्षक हरूले बताएबाट वि.व्य.स र शि.अ.सङ्घको भूमिका निष्क्रिय हुँदा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा असर परेको देखिन्छ ।

४.२.१० विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता

विद्यार्थीहरू विभिन्न कुरामा भिन्न हुन्छन् । यस्तो वैयक्तिक भिन्नताका कारण निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा कसैले क कसैले ख र कसैले ग श्रेणी पाउँछन् । यसको प्रत्यक्ष असर मूल्याङ्कनमा पर्दछ । विद्यार्थीका व्यक्तिगत रुचिले गर्दा पनि कक्षाकार्य, गृहकार्य, अतिरिक्त क्रियाकलाप, व्यवहार परिवर्तन, हाजिरी तथा सिर्जनात्मक कार्यमा असर देखिन्छ । व्यक्तिगत भिन्नता पहिल्याइ मूल्याङ्कन गरिने हुनाले कक्षा उत्तीर्ण दर बढ्ने हुँदा सकारात्मक प्रभाव देखिन्छ । नमुना विद्यालयको वार्षिक उत्तीर्ण दर हेर्दा २०७१ को तुलनामा २०७२ मा कक्षा ६ र ७ मा ६५ प्रतिशतबाट बढेर ७७ प्रतिशत पुगेको पाइएको छ । तसर्थ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वका रूपमा देखिएको छ ।

४.२.११ लिखित परीक्षाप्रतिको पुरानो आकर्षण

सामुदायिक विद्यालयमा शिक्षण कार्यमा संलग्न शिक्षकहरूलाई निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधन र त्यसको प्रयोग सम्बन्धमा पर्याप्त तालिम दिएको कुरा शिक्षकहरूबाट थाहा पाइयो तर लिखित परीक्षाप्रतिको पुरानो आकर्षणका कारण निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधनहरूको प्रत्येक शिक्षण सिकाइका क्रममा प्रयोग नहुनुले प्रत्यक्ष असर पारेको देखिन्छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा नमुना विद्यालयका विद्यार्थी तथा शिक्षक र प्रधानाध्यापकहरूलाई परीक्षाका बारेमा सोध्नुछ, गर्दा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधनलाई भन्दा प्रथम त्रैमासिक, अर्धवार्षिक तथा वार्षिक परीक्षालाई बढी ध्यान दिने गरेको पाइयो । ६० प्रतिशत आवधिक परीक्षा तथा ४० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन गरी त्यसको प्रतिफललाई छुट्टा छुट्टै राखी कक्षा चढाउनु पर्ने हुँदा लिखित परीक्षालाई मात्र बढी ध्यान दिएकाले यो पनि प्रभाव पार्ने एउटा तत्व रहेको पाइएको छ ।

४.२.१२ विद्यालयको वातावरण

विद्यालयको वातावरणले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ । विद्यालयको शैक्षिक, भौतिक, मनोवैज्ञानिक वातावरण स्वच्छ भएमा मात्र सिकारु बढी सक्रिय हुन्छन् । बालमैत्री मापदण्ड अनुरूपको विद्यालय भएमा सिकारुको हरेक पक्षमा सहयोग पुग्दछ । नमुना विद्यालयको अध्ययन पश्चात कुनै विद्यालयमा शौचालयको उचित व्यवस्था

नभएको, कुनै विद्यालय सडक र होहल्लाको नजिक भएको, कुनै विद्यालयमा विद्यार्थी सङ्ख्या बढी भएको जस्ता कारणहरूले विद्यार्थीको मनोवैज्ञानिक पक्षमा नकारात्मक प्रभाव पनि पर्ने गरेको देखियो यसबाट निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा विद्यालयको वातावरणले पनि प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने देखियो ।

४.३.३ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू

‘सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मकविद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग’शीर्षकको यस शोधकार्यका उद्देश्य तथा परिसिमा भित्र रहेर अध्ययन गर्दा नमुना विद्यालयको कक्षा ६ र ७ मा लागू भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको वर्तमान अवस्था र त्यसमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विश्लेषण पश्चात यसको प्रयोगमा देखिएका समस्याहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :-

४.३.१ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी समस्या

आधारभूत तह कक्षा ६ मा भर्ना हुन आउने विद्यार्थीहरू आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म मात्र भएको विद्यालयबाट पनि आउने गरेको र सेवा क्षेत्र भित्र बाहिरबाट समेत वर्षभरी निरन्तर रूपमा भर्ना भइरहने भएकाले विद्यार्थी भर्नाको यो क्रमले पाठ शिक्षण सँगसँगै प्रत्येक विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा पछि आउने विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्दा अगाडिका पाठहरूको मूल्याङ्कन नहुने समस्या देखिएको छ साथै उक्त विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता र रुचि पत्ता लगाउँदा लगाउँदै शैक्षिक सत्र नै समाप्त हुने भएकाले वास्तविक मूल्याङ्कन नहुने देखिन्छ ।

४.३.२ शैक्षिक पाठ्यसामग्री सम्बन्धी समस्या

विद्यालयका विद्यार्थीहरू सबैसँग चाहिँने जति कापी, पेन्सिल, कलम नहुने गरेकोले तथा समयमा पाठ्य पुस्तक विद्यालयमा नआइपुग्नाले दैनिक पठन पाठन, गृहकार्य, कक्षाकार्य आदिमा समस्या हुँदा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोगमा समस्या देखिएको छ । त्यस्तै विद्यालयका शिक्षकहरूसँग शिक्षक निर्देशिका तथा पाठ्य पुस्तक बाहेकका सन्दर्भ सामग्री नहुनु र भएपनि त्यसको सही सदुपयोग नहुनु पनि समस्याका रूपमा रहेको देखिन्छ ।

४.३.३ प्राविधिक समस्या

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका सम्बन्धमा सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकलाई तालिम दिइए पनि त्यसको वास्तविक प्रयोग विद्यालयमा गराउन स्रोत व्यक्ति, विद्यालय निरीक्षक तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको प्रत्यक्ष प्राविधिक सहयोग हुनु जरुरी छ। एक पटक तालिम दिइए पनि विद्यालयलाई र शिक्षकहरूलाई निरन्तर रूपमा प्राविधिक सहयोग नहुनु समस्याका रूपमा देखिएको छ।

४.३.४ आर्थिक समस्या

विद्यालयहरूमा आर्थिक स्रोत नहुँदा अतिरिक्त क्रियाकलाप भए पनि उचित पुरस्कारको व्यवस्था हुन नसक्नु, विद्यालयले पर्याप्त स्रोत सामग्रीको व्यवस्था गर्न नसक्दा शिक्षण रुचिपूर्ण नहुनु, विद्यार्थीको घरको आर्थिक समस्याका कारण अभिभावकले आफूसँग काममा लैजानु र विद्यार्थीविद्यालय नआउने गृहकार्य नगर्ने जस्ता समस्या देखिएको छ।

४.३.५ विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या

सबै विद्यार्थीहरूमा वैयक्तिक भिन्नता हुने र फरक फरक क्षमता हुने भएकाले कोही लजाउने, डराउने र वास्तविक रूपमा क्षमता प्रदर्शन गर्न नसक्ने हुने हुँदा अवलोकन तथा कक्षा शिक्षण कमजोर हुँदा वास्तविक मूल्याङ्कन हुन गाह्रो हुन्छ। साथै सबल अङ्ग भएका र विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूको एकै तरिकाबाट मूल्याङ्कन गरिनु तथा पाठहरू वर्ष भरी पढाइभएका दिनमा सक्नु पर्ने बाध्यताका कारण सबै विद्यार्थीको कमी कमजोरी पत्ता लगाई सुधारात्मक शिक्षण गर्न नसकिएको देखिन्छ।

४.३.६ विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी समस्या

यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा नमुना विद्यालयमा भएको हाजिरी रजिष्टर हेर्दा र कार्य सञ्चयिका फाइलको अध्ययन गर्दा ५० प्रतिशत नियमित आउने तथा ५० प्रतिशत नियमित नआउने देखिएबाट निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा यसको प्रभाव परेको स्पष्ट हुन्छ। विद्यार्थी नियमित विद्यालय नआउने तथा बिचमा कक्षा छाड्ने गर्नाले सिकाइ कार्य र मूल्याङ्कन कार्यमा समेत प्रभाव परेको छ। विद्यार्थीले हासिल गरेको उपलब्धि र क,ख, ग बिच तालमेल बाध्यात्मक रूपबाट गराउनु पर्ने समस्या रहेको छ। विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी समस्या जटिल समस्याका रूपमा देखिएको छ।

४.३.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी समस्या

सामुदायिक विद्यालयमानिर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ । नयाँ आउने शिक्षकले तालिमको मौका नपाउनु, बिचमा सरुवा भई शिक्षकहरू आउने जाने हुनुले यसको वास्तविक कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ । कार्यान्वयनमा व्यवस्थापकीय कमजोरी रहनु तथा सैद्धान्तिक र व्यवहारिक रूपमा विकास हुन नसक्नु नै समस्याका रूपमा देखिन्छ ।

४.३.८ धारणात्मक अस्पष्टता सम्बन्धी समस्या

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनप्रति शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकहरू १०० प्रतिशत धारणात्मक रूपमा स्पष्ट नभएको पाइयो । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन वास्तविक सुधारात्मक परीक्षा नै हो भन्ने धारणा विकसित नभएको पाइयो ।

४.३.९ बालमैत्री वातावरण समुदाय र विद्यालयमा नहुनु

समुदाय र विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण भएमा विद्यार्थीको चौतर्फी विकास हुन सहयोग पुग्दछ । अध्ययनका क्रममा समुदाय र विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण पूर्ण रूपमा विकसित नभएका कारणले त्यसको असर निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा परेको देखिन्छ ।

४.३.१० कार्य सञ्चयिका फाइल सम्बन्धी समस्या

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गरी रेकर्ड राख्ने काम कार्य सञ्चयिका फाइल मार्फत गरिन्छ । प्रत्येक पाठ तथा प्रत्येक कक्षा सँगसँगै यसको प्रयोग गर्नु पर्ने तथा सुधारात्मक उपाय अपनाइ विद्यार्थीका कमी कमजोरी सुधार गर्नुको सट्टा कहिलेकाहीं र शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा मात्र फाइल मनगढन्ते रूपमा पूरा गर्ने गरिएको पाइन्छ । यो जटिल समस्या हो ।

४.३.११ परीक्षाको धारणा सम्बन्धी समस्या

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन पनि परीक्षा नै हो तर यो आवधिक परीक्षा भन्दा फरक खालको निरन्तर गरिने मूल्याङ्कन हो । विद्यालयका शिक्षकहरू यस कुरामा अस्पष्ट रहेको तथा लिखित परीक्षालाई बढी ध्यान दिने गरेका कारणले समस्या उत्पन्न भएको हो ।

४.३.१२ अनुगमन र मूल्याङ्कन फितलो हुनु

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वास्तविक प्रयोगलाई नजिकबाट अनुगमन गर्ने काम विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूको हो । अध्ययनका क्रममा विद्यालयमा जाँदा प्र.अ.हरूले त्यो काम शिक्षकहरूको नै हो गर्दै हुनुहुन्छ होला भन्ने गैरजिम्मेवारपूर्ण जवाफ दिएबाट र कार्य सञ्चयिका फाइलको सही सदुपयोग नभएको कुराबाट प्रष्ट भएको छ । त्यस्तै स्रोत व्यक्ति, वि.नि. तथा जि.शि.का बाट एक पटक प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइसकेपछि, पुनः प्राविधिक सहयोग नपुऱ्याउनु तथा सतही रूपमा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन बुझाउने काम गर्नुले यस सम्बन्धी समस्या देखिएको हो ।

४.४ निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

नमुना विद्यालयको अनुसन्धानका साधनहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई आधारमान्दा सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा देखिएका समस्यालाई समाधान गर्ने उपायहरूलाई निम्नानुसारका उपशीर्षकमा विभाजन गरी व्याख्या गरिएको छ

४.४.१ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी व्यवस्था

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शैक्षिक सत्रको सुरुमा निश्चित समयावधिभित्र विद्यार्थी भर्ना अभियान सम्पन्न गर्नु पर्ने, कक्षा व्यवस्थापनमा ध्यान दिनु पर्ने, बिचमा भर्ना हुन आउने विद्यार्थीको निर्माणात्मक र आवधिक प्रगति विवरण लिएर मात्र भर्ना गर्नु पर्दछ ।

४.४.२ पाठ्य सामग्री व्यवस्थापन

विद्यार्थीहरूका लागि चाहिँने शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापनमा ध्यान पुऱ्याएमा मात्र गृहकार्य, कक्षा कार्य तथा अन्य सिकाइसँग सम्बन्धित कार्यहरू समयमा प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीका लागि आवश्यक पर्ने पाठ्य पुस्तक बाहेकका सामग्रीहरू अभिभावकले नै उपलब्ध गराउनु पर्दछ । अभिभावकको आर्थिक समस्याका कारण त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव विद्यार्थीको उपलब्धि हासिल तथा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा पनि पर्दछ । विद्यालयमा पुस्तकालयको व्यवस्थापन राम्ररी हुने कुरामा तथा शिक्षकका लागि चाहिँने शिक्षक निर्देशिका लगायतका अन्य स्रोत सामग्रीको उपलब्धता र त्यसको सही सदुपयोगमा विद्यालयमा सबैको ध्यान जानु आवश्यक छ ।

४.४.३ प्राविधिक सहयोग

विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली व्यवस्थापनका लागि निरन्तर रूपमा जि.शि.काबाट प्राविधिक सहयोग चाहिन्छ। समय समयमा परिवर्तन हुने नीतिगत व्यवस्थाको नकारात्मक प्रभाव प्राविधिक सहयोगमा पर्न दिनु हुन्न। नयाँ मूल्याङ्कन प्रणालीका रूपमा लागू भएकाले सम्बन्धित निकायबाट यस्तो सहयोगमा निरन्तरता दिनु पर्दछ। एक पटक शिक्षकलाई तालिम दिएर तथा कार्य सञ्चयिका फाइल उपलब्ध गराएर मात्र हुँदैन। अभिभावकहरूमा रहेको तथा शिक्षकहरूमा रहेको धारणात्मक अस्पष्टता हटाउन तालिम तथा गोष्ठीहरूको समय समयमा आयोजना गर्नु पर्दछ।

४.४.४ आर्थिक व्यवस्थापन

विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलाप गरी उचित पुरस्कारको व्यवस्था गर्न, विद्यालयका हरेक पक्षमा आवश्यक स्रोत साधन जुटाउन विद्यालय आफैँमा आर्थिक रूपमा सक्षम हुनु पर्दछ। त्यस्तै विद्यार्थीका अभिभावकहरूको आर्थिक अवस्था कमजोर हुँदा त्यसको प्रत्यक्ष असर उनीहरूका लागि आवश्यक पर्ने कापी कलम किन्ने तथा अन्य शैक्षिक सामग्री जुटाउनेमा पर्ने हुँदा आर्थिक व्यवस्थापनमा सबैको ध्यान जानु आवश्यक छ। यसबाट निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा परेको आर्थिक असर कम गर्न सकिन्छ।

४.४.५ विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या समाधान

विद्यार्थीमा रहेको वैयक्तिक भिन्नताका कारण निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको क,ख,ग श्रेणी दिने काममा असर पर्दछ। फरक फरक क्षमता, रुचि र चाहना भएका बालबालिकालाई शिक्षणका लागि शिक्षकहरूलाई बालमनोविज्ञानमा आधारित भइ सुधारात्मक शिक्षण सम्बन्धी तालिम, पुनः ताजगी तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्दछ। त्यस्तै विशेष आवश्यकता भएका विद्यार्थीहरूको वैयक्तिक भिन्नतालाई मूल्याङ्कनका सन्दर्भमा बढी ध्यान दिनु पर्दछ।

४.४.६ विद्यार्थी नियमितता व्यवस्थापन

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा विद्यार्थी नियमित उपस्थितिलाई समेत महत्वपूर्ण आधार मानी मूल्याङ्कन गरिने हुनाले विद्यार्थी नियमित गराउन अभिभावकसँग प्रत्यक्ष तथा निरन्तर सम्पर्क गर्नु पर्ने, विद्यालयमा पुरस्कारको व्यवस्था, बालमैत्री वातावरण, अभिभावक लक्षित गोष्ठी, तथा सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसकेका विद्यार्थीलाई व्यक्तिगत शिक्षणको

व्यवस्था, आर्थिक रुपमा विपन्न विद्यार्थीहरूलाई थप छात्रवृत्तिको व्यवस्था तथा शैक्षिक सामग्रीको निःशुल्क व्यवस्था गरी विद्यार्थी नियमिततामा वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

४.४.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ । नयाँ आउने शिक्षकलाई सेवा प्रवेशमै तालिमको मौका दिनु, बिचमा सरुवा भई आउने शिक्षकहरूले अनिवार्य रुपमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वास्तविक कार्यान्वयनमा लाग्नु पर्ने हुन्छ । कार्यान्वयनमा रहेको व्यवस्थापकीय कमजोरी हटाइ सैद्धान्तिक र व्यवहारिक रुपमा कार्यान्वयन गर्ने काम विद्यालयबाट हुनु पर्दछ ।

४.४.८ कार्य सञ्चयिका फाइल सम्बन्धी समस्या समाधान

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गरी रेकर्ड राख्ने काम कार्य सञ्चयिका फाइल मार्फत गरिन्छ । प्रत्येक पाठ तथा प्रत्येक कक्षा सँगसँगै यसको प्रयोग गर्नु पर्ने तथा सुधारात्मक उपाय अपनाइ विद्यार्थीका कमी कमजोरी सुधार गर्नुको सट्टा कहिलेकाहीं र शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा मात्र फाइल मनगढन्ते रुपमा पूरा गर्ने गरिएकाले यो काम निरन्तर रुपमा गर्न गराउन विद्यालय तथा स्रोत व्यक्ति, वि.नि. तथा जि.शि.का. सक्रिय रुपमा लाग्नु पर्दछ ।

४.४.९ अनुगमन र मूल्याङ्कनको प्रभावकारी व्यवस्थापन

सामुदायिक विद्यालयको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वास्तविक प्रयोगलाई नजिकबाट अनुगमन गर्ने प्रथम काम विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरूले गर्नु पर्दछ । त्यस्तै स्रोत व्यक्ति, वि.नि. तथा जि.शि.का बाट एक पटक प्राविधिक सहयोग पुऱ्याइसकेपछि पुनः प्राविधिक सहयोग आवश्यक परेको खण्डमा पुऱ्याइरहनु पर्दछ । तथा सतही रुपमा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन बुझाउने काम नगरी वास्तविक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन पेश गरी थप सहयोग माथिल्लो निकायबाट निरन्तर रुपमा माग गर्नु पर्दछ ।

४.५ प्राप्ति तथा सारांश

४.५.१ प्राप्ति

इलाम जिल्लाका नमुना छनोटमा परेका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूको आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ को निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई आधार मानी गरिएको 'सामुदायिक

विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग' शीर्षकको यस अध्ययन प्रतिवेदनका ३ वटा प्रमुख उद्देश्यहरू (क)विद्यालयमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवस्था पहिचान गर्नु, (ख) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउनु, (ग) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी समाधानका उपायहरूसुभाउनु राखेर तयार पारिएको यस अध्ययनका प्रमुख प्राप्तिलाई उद्देश्यगत आधारमा निम्न अनुच्छेदमा प्रस्तुत गरिन्छ :

विद्यालयहरूमा प्रयोगमा आएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गर्दा कार्य सञ्चयिका फाइलको सही सदुपयोग नभएको पाइएको छ । विद्यार्थीको हाजिरी ,कक्षा कार्य, गृहकार्य, व्यवहार परिवर्तन तथा सिर्जनात्मक कार्यको प्रत्येक दिनको पाठ सँगसँगै मूल्याङ्कन गरी फाइलमा क ख ग लेखेर त्यसको प्रतिफललाई वार्षिक प्रति विषय ४० प्रतिशत भारको मानी अन्तिम नतिजामा सार्वजनिक गर्नु पर्ने गरी यो मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिएको हो । नमुना विद्यालयमा यसको कार्यान्वयन पश्चात विद्यार्थीका हरेक पक्षमा सामान्य रूपमा सकारात्मक सुधार हुँदै गएको पाइयो । ५० प्रतिशतविद्यार्थीहरू प्रायः नियमित रहेको र ५० प्रतिशत विद्यार्थी प्रायः नियमित नरहेको पाइएको छ । त्यस्तै सबै विद्यार्थीले सधैं गृहकार्य नगर्ने र सबै शिक्षकले गृहकार्य दिएपनि त्यसको परीक्षण नगर्ने गरेको पाइयो । सिर्जनात्मक कार्य पनि सबै विद्यार्थीलाई गर्न नलगाउने तथा विद्यार्थी प्रगति विवरणको जानकारी कसैले कार्ड दिएर, कसैले मौखिक जानकारी दिएर र कसैले छुट्टै रजिष्टर खडा गरेर दिने गरेको पाइएबाट निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको वास्तविक प्रयोग नभएको देखिन्छ ।

मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोगमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोग सबै विद्यालयमा नभएको पाइएको छ । कतिपयविद्यालयमा लिखित परीक्षालाई बढी महत्व दिएको पाइएको छ । १२ जना शिक्षकहरूमध्ये १० जना शिक्षकहरूले भन्फटिलो र बाध्यात्मक रूपमा लिएको पाइएबाट यसको सही कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर रहेको पाइएको छ । त्यस्तै कार्यसञ्चयिका फाइलमा क ख ग लेख्ने काम पाठ शिक्षण सँगसँगै गर्नु पर्ने हो तर १२ जना शिक्षकलाई सोधिएको प्रश्न र सम्बन्धित विद्यालयका कार्य सञ्चयिका फाइलको अध्ययन गर्दा फुर्सदको समयमा र घरमा लगेर फाइल भर्नेको सङ्ख्या १० र नियमित भर्नेको सङ्ख्या २ जना रहेबाट पनि यसको कार्यान्वयनको अवस्था चिन्ताजनक रहेको पाइयो । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्य प्रणालीप्रति सबै शिक्षकहरू

सन्तुष्ट नहुनु, धारणात्मक स्पष्टता नहुनु तथा यसको प्राविधिक सहयोगमा कमी हुँदा विद्यार्थीको वास्तविक मूल्याङ्कन नहुने अवस्थामा पनि यो जसरी भएपनि लागू भइ कार्यान्वयन भइरहेको छ ।

यस शोधकार्यको दोस्रो उद्देश्य निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउने क्रममा नमुना विद्यालयको कक्षा ६ र ७ को अध्ययनबाट यसमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूविद्यार्थीको प्रगति तथा मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता सम्बन्धमा अभिभावक तथा अन्य सरोकारवालासँग सम्बन्धित अन्तरक्रिया, मूल्याङ्कन सम्बन्धी ढाँचागत अस्पष्टता, विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता, घर परिवारको वातावरण, अतिरिक्त क्रियाकलाप, अनुगमन र मूल्याङ्कन, सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था, कार्य सञ्चयिकाको सही सदुपयोग नहुनु, लिखित परीक्षाप्रतिको पुरानो आकर्षण, कक्षा छोड्ने र दोहोर्‍याउने दर न्यून हुनु, विद्यालयको वातावरण, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घको भूमिका आदि पाइयो । यी कारक तत्वहरूको सकारात्मक र नकारात्मक दुवै किसिमको प्रभाव रहेको कुरा यस शोधकार्यको व्याख्या र विश्लेषणबाट पाइएको छ ।

यस शोधकार्यको तेस्रो उद्देश्य निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू सुझाउनु अन्तर्गत व्याख्या गरिएको समस्या र समाधानबाट आएको प्राप्तिलाई उल्लेख गर्नुपर्दा नमुना विद्यालयहरूको कक्षा ६ र ७ को निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा देखिएका वास्तविक समस्याहरूविद्यार्थी भर्ना सम्बन्धी समस्या, शैक्षिक पाठ्यसामग्री समस्या, प्राविधिक समस्या, आर्थिक समस्या, विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या, विद्यार्थी नियमितता सम्बन्धी समस्या, विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी समस्या, धारणात्मक अस्पष्टता सम्बन्धी समस्या, वालमैत्री वातावरण समुदाय र विद्यालयमा नहुनु, कार्य सञ्चयिका फाइल सम्बन्धी समस्या, परीक्षाको धारणा सम्बन्धी समस्या, अनुगमन र मूल्याङ्कन फितलो हुनु जस्ता समस्याहरू रहेको पाइयो । त्यस्तै यी समस्याहरूको समाधानका उपायहरू सुझाउने क्रममा विद्यार्थीभर्ना सम्बन्धी व्यवस्था, पाठ्य सामग्री व्यवस्थापन, प्राविधिक सहयोग, आर्थिक व्यवस्थापन, विद्यार्थीको वैयक्तिक भिन्नता सम्बन्धी समस्या समाधान, विद्यार्थी नियमितता व्यवस्थापन, विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था, कार्य सञ्चयिका फाइल

सम्बन्धी समस्या समाधान, अनुगमन र मूल्याङ्कनको प्रभावकारी व्यवस्थापन सम्बन्धी उपयुक्त सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.५.२ सारांश

‘सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग’ शीर्षकको यो अध्ययनको प्राप्तिका आधारमा नमुना विद्यालयको कक्षा ६ र ७ मा प्रयोगमा ल्याइएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनले सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव पारेको देखिन्छ । यस प्रणालीको कार्यान्वयनमा विविध समस्या देखिएपनि यसको लागू पश्चात विद्यार्थीको उत्तीर्ण दर बढेको तथा कक्षा दोहोर्‍याउने दर घटेको देखिनु यसको सकारात्मक प्रभाव हो ।

कार्य सञ्चयिका फाइलको जथाभावी प्रयोग हुनु तथा अनुगमन र मूल्याङ्कन कमजोर हुँदा यसको सही सदुपयोग नभएका कारण शैक्षिक क्षति भोग्नु पर्ने हुन्छ । यस मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने सकारात्मक तत्वहरूको सदैव पालन गरी नकारात्मक प्रभाव पार्ने तत्वहरूलाई सुधार गरेमा यससँग सम्बन्धित समस्या समाधान हुने देखिन्छ । त्यस्तै जि.शि.का, स्रोत केन्द्र, सम्बन्धित विद्यालय, शिक्षक, अभिभावक सबै पक्षको ध्यान केन्द्रित भएमा आधुनिक मूल्याङ्कन प्रणालीका रूपमा विकसित भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनले हाम्रा सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षिक स्तर उकास्न पर्याप्त सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद-पाँच निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ निष्कर्ष

यो अध्ययन 'सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग' अध्ययन गर्ने उद्देश्यले गरिएको हो । यस अध्ययनका उद्देश्यहरूनिर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अवस्था पहिचान गर्नु, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूपत्ता लगाउनु, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी समाधानका उपायहरू सुझाउने रहेको छ । उक्त उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि स्रोतकर्ताले अध्ययनका साधनहरूमा प्रश्नावली, अन्तरवार्ता फारामको समेत प्रयोग गरी स्थलगत अध्ययसमेतका आधारमा व्याख्या र विश्लेषण गरी यो शोध प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । त्यसैगरी शिक्षकको धारणा बुझ्नका लागि प्रत्यक्ष कुराकानी, अभिभावक, प्र.अ., सम्बन्धित स्रोतकेन्द्रका स्रोतव्यक्ति तथा विद्यालय निरीक्षकसँग तथा जि.शि.अ.सँग निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका बारेमा सूचना सङ्कलन गर्न प्रश्नावली, छलफल तथा अन्तरक्रियासमेत गरियो ।

सामुदायिकविद्यालयमा कक्षा १ देखि लागू गरी कक्षा ७ सम्म निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिका रूपमा विकसित भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगको वास्तविक अवस्था, यसको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्व तथा समस्या र समाधानका उपायहरूपत्ता लगाउन इलाम जिल्लाका ४ वटा सामुदायिक विद्यालयको कक्षा ६ र ७ को अधिल्लो शैक्षिक सत्रको प्रगति विवरण समेतका आधारमा स्थलगत सर्वेक्षण गरी उद्देश्य केन्द्रित भइ शोध प्रतिवेदन तयार पारिएको छ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली विशेष गरी विद्यार्थीको प्रगतिसँग सम्बन्धित छ । यसले विद्यार्थीका प्रत्येक विषयका कमी कमजोरी पत्ता लगाइ समयमा नै सुधार गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । सुधारात्मक शिक्षणसँग सम्बन्धित यो मूल्याङ्कनका साधनहरू पनि परीक्षा नै हुन भन्ने भावना अनुरूप अगाडि बढ्दा प्रतिफल राम्रो हुने भए पनि यसको कार्यान्वयनका क्रममा हुने विभिन्न कमी कमजोरी तथा यसको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने नकारात्मक तत्वहरूले यसलाई असर पारेको देखिन्छ । समग्रमा यो अध्ययन प्रतिवेदनको निष्कर्षलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिन्छ :-

आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ मा प्रयोग गरिएको निर्माणात्मक मूल्याङ्कन सम्बन्धी अध्ययन गर्न विभिन्न क्षेत्र तथा माध्यमबाट सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको प्रस्तुतीकरण, व्याख्या र विश्लेषण गरेर हेर्दा इलाम जिल्लाका ४ वटा विद्यालयहरूमा आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम २०६९ ले व्यवस्था गरेबमोजिमका निर्माणात्मक (निरन्तर) विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग भएको पाइएको छ भने कक्षा ६ र ७ का विद्यार्थीको नियमितता अघिल्लो वर्ष अर्थात् निर्माणात्मक मूल्याङ्कन लागू भइसकेको अवस्थामा वृद्धि भएको पाइएको छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा यो प्रणाली प्रयोग गर्ने सिलसिलामा शिक्षकहरूले केही भन्कटिलो र समय बढी लाग्ने कुरा महसुस गरे पनि कुनै विद्यालयमा फाइल र कुनै विद्यालयमा रजिष्टरमा यस कार्यको अभिलेख राखेर कक्षा ६ र ७ मा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको आधारमा र आवधिक रुपमा लिने गरेको लिखित परीक्षाका आधारमा विद्यार्थीलाई कक्षोन्नति गर्ने यस प्रणालीको प्रयोगले उदार कक्षोन्नति नीतिलाई केही सहयोग पुऱ्याएको छ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका बारेमा शिक्षक, विद्यार्थी, वि.व्य.स. अभिभावक सबै पक्ष सुसुचित हुनुपर्ने भए पनि यसका विषयमा केही वि.व्य.स.का पदाधिकारीलाई खासै जानकारी नभएको तथा अभिभावक प्रायः लाई केही थाहा नभएको अवस्था छ भने यसै कार्यमा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न हुने प्र.अ. तथा शिक्षकहरूलाई पनि निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा अभै तालिमको खाँचो रहेको छ । विद्यालयमा यो मूल्याङ्कन प्रणालीको सफल प्रयोजनका लागि विद्यार्थीको कार्य सञ्चयिका तयार गरेर राखिएको छैन । विद्यालयमा शिक्षकहरूलाई यस कार्यका लागि जिल्ला शिक्षा कार्यालय तथा स्रोत केन्द्रबाट केही सहयोग पुऱ्याइएको पाइएको छ भने नियमित रुपमा अनुगमन र पृष्ठपोषणको अभै कमी रहेको छ ।

निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन लागू भए पछि यी सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति दर बढेको तथा कक्षा दोहोऱ्याउने दरमा कमी आइ उत्तीर्ण दर पनि बढेको पाइएको छ । यसको सकारात्मक प्रभावका कारण मूल्याङ्कनको प्रभावकारितामा वृद्धि हुने हो तर आर्थिक कारण, वालमैत्री वातावरणको कारण, अपर्याप्त तालिम, फितलो कार्यान्वयन प्रणाली तथा अनुगमन, पेशागत गैरजिम्मेवारपन जस्ता कारणले यस मूल्याङ्कन पद्धतिलाई चुनौतिपूर्ण बनाइदिएको छ । यसको प्रयोगमा देखिएका समस्या समाधानका लागि कार्यान्वयन तहलाई बढी जिम्मेवार बनाउनु पर्ने कुरा पनि प्रष्ट भएको छ । त्यस्तै यो

मूल्याङ्कनका लागि प्रयोग गर्नु पर्ने कार्य सञ्चयिका फाइलको सही समयमा सही सदुपयोग गरेमा मात्र पनि ८० प्रतिशत यससम्बन्धी समस्या समाधान हुने देखिन्छ ।

५.२ सुभावहरू

यस शोधकार्यबाट विद्यार्थी मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण मानिएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीले सरकारको उदार कक्षोन्नति नीतिलाई केही मात्रामा सहयोग पुगेको ठहर गरिएको छ । आधारभूत तह कक्षा ६ र ७ मा विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गरी मापदण्डलाई बढी विश्वसनीय तथा भरपर्दो तुल्याउनका साथै विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमितता बढाउन अझ बढी आ-आफ्नो स्थानबाट महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नु पर्ने हुन्छ । नीति नियमदेखि प्रयोग र कार्यान्वयनका तहमा रहेका विभिन्न निकायले आ-आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्न अझै ध्यान दिन आवश्यक छ । यस अध्ययनको क्रममा यसलाई थप सशक्त र प्रभावकारी तुल्याउन निम्नानुसारका सुभावहरू प्रस्तुत गरिन्छ :-

५.२.१ नीति निर्माण तह

नयाँ स्थापित विद्यालयको अनुमति दिँदा विद्यालय नक्साङ्कन गरेर मन्त्रालयले आवश्यकता देखाएको विद्यालयलाई मात्र अनुमति दिने नीति लागू गर्नु पर्दछ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पनि परीक्षा नै हो, लिखित परीक्षाले समेट्न नसकेका पक्षमा यसले सहज रूपमा सिकाइ मापन गर्न सक्छ भन्ने कुराको प्रचार प्रसार शिक्षकहरूसम्म मात्र सीमित नराखी अभिभावकसम्म पुऱ्याउन आवश्यक नीति र कार्यक्रम शिक्षा मन्त्रालयले तय गर्नु पर्ने, निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका निर्धारित मापदण्डलाई आवश्यकताका आधारमा कार्यान्वयन गर्नाले परिवर्तन थपघट गर्न सक्ने गरी थप व्यावहारिक मापदण्ड विकास गरेर प्रयोग गर्न सहज बनाउनु उपयुक्त देखिन्छ ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगमा शिक्षक, स्रोत केन्द्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालयको भूमिका स्पष्ट गरी जिम्मेवारी तोकेर उचित पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई शिक्षकहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनका आधारमा हुने बहुवाको आधार बनाउन आवशयका नीति एक वर्ष भित्र तर्जुमा गर्नु पर्दछ । निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित कार्य सञ्चयिका फाइलको सही समयमा प्रयोग नगर्ने विद्यालय, प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकहरूलाई तत्काल कारवाही गरी तुरुन्त गर्न लगाउने संयन्त्रको विकास गर्नु पर्दछ ।

५.२.२ अभ्यास तह

आर्थिक रुपमा मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको नियमितता बढी भएका विद्यालयलाई पुरस्कार तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था जिल्ला शिक्षा कार्यालयले शैक्षिक सत्रको अन्त्यमा गर्नु उपयुक्त हुने निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा यसको अभिलेखीकरणमा जिल्लाभरि एकरूपता कायम गर्न जिल्ला बैठकमा आवश्यक निर्देशन र परामर्श जिल्ला शिक्षा कार्यालयले शैक्षिक सत्रको सुरुमा गर्नु उपयुक्त हुने, विभिन्न समयमा विभिन्न निकायबाट सञ्चालन गरिने लामो तथा छोटो अवधिका तालिममा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी जिल्ला शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले गर्न उपयुक्त हुने, प्र.अ. शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स.का पदाधिकारी, शिक्षक अभिभावक सङ्घका पदाधिकारीहरूलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यावहारिक र कार्यमूलक तालिम दिने काम तुरुन्त सुरु गर्नु पर्दछ ।

शिक्षकहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन गर्दा यस मूल्याङ्कनलाई समेत आधार मान्ने व्यवस्था मिलाउनु उपयुक्त हुन्छ । नीति निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने बानी तथा विद्यालय विचको मध्यस्थकर्ता भएर कार्यक्रम कार्यान्वयनमा दोहोरो सञ्चार सम्पर्क र निरीक्षण गरी उपयुक्त रुपमा प्र.अ.हरूको भेलामा वार्षिक रुपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको कार्य प्रणालीका विषयमा छलफल गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात मिलाउन दरबन्दी मिलानको व्यवस्था सम्पन्न गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विद्यालयले शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटीका सम्बन्धमा शिक्षकहरूसँग छलफल गरी कार्यारम्भ गर्नु ठिक हुन्छ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगले विद्यार्थी नियमितता बढेको अवस्थामा शिक्षक विद्यार्थीको थप नियमिततामा आवश्यक नीति तथा प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्नु बढी सान्दर्भिक हुन्छ । सबै विद्यालयका कक्षा ६ र ७ मा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको व्यवस्था लागू गरिएको पक्ष सान्दर्भिक छ । प्रत्येक विद्यालयमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी तुल्याउन अनिवार्य रुपमा विद्यार्थी कार्य सञ्चयिका फाइलको समयमा नै व्यवस्थापन गर्नु पर्छ । अभिभावक तथा विद्यार्थीहरूमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पनि परीक्षा नै हो भन्ने भावनाको विकास गरी अभिभावक भेला गरी सुसुचित गराउनु पर्दछ । प्र.अ. तथा वि.व्य.स.लाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक प्रोत्साहन दिनु जरुरी छ । सम्बन्धित स्रोत केन्द्रहरूले आफ्ना स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयको नियमित अनुगमन गरी आवश्यक परेमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई अभिभावकारी र व्यवस्थित बनाउन आवश्यक छलफल र परामर्श गर्नु जरुरी छ । स्रोतकेन्द्रमा बैठक, भेला आयोजना गरी विद्यालयका प्र.अ. शिक्षक, वि.व्य.स. तथा शि.अ.सङ्घका पदाधिकारीहरूलाई निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको महत्वबारे

अवगत गराउनु पर्छ । त्यस्तै शिक्षकहरूमा थप सिप दक्षता हासिल गराउन प्रत्येक विद्यालयले एक जना शिक्षकलाई तालिम गोष्ठीमा पठाउनु पर्ने र यसका लागि तालिम, गोष्ठीको संयोजन स्रोतकेन्द्रबाट गर्नुका साथै विद्यालयमा गएर तालिममा सिकेका कुरा अन्य शिक्षकहरूसँग आदान प्रदान गरी सहयोगात्मक सिकाइ प्रक्रियालाई अघि बढाउनु पर्छ ।

यस मूल्याङ्कन प्रक्रियाको विद्यालयका प्र.अ.बाट निरन्तर अनुगमन गरी शिक्षकहरूलाई आवश्यक सुझाव दिनु पर्दछ । प्रत्येक शिक्षकले त्रैमासिक रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगबाट प्राप्त भएको उपलब्धि सम्बन्धमा विद्यालयमा प्रतिवेदन बुझाउने र त्यसको समीक्षा गरी सुधारात्मक पक्ष भए सुधार गर्दै जानु उचित हुन्छ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई शतप्रतिशत प्रयोगमा ल्याउन शिक्षकहरूलाई प्रोत्साहन गर्नु पर्ने उपायहरूको खोजी गरी निर्माणात्मक मूल्याङ्कनप्रति शिक्षकको धारणा सकारात्मक बनाउने उपायको खोजी गरिनु पर्दछ । प्रधानाध्यापक तथा शिक्षकको सामूहिक छलफलले निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन शैक्षिक सत्रको सुरुमा नै अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन हुनु पर्छ । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोग भए नभएको अनुसन्धान गरिनु जरुरी छ ।

देशव्यापी रूपमा लागू भए पश्चात यसको सकारात्मक कार्यान्वयन गर्ने विद्यालयको खोजी गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि चालिएका कदमको प्रचार प्रसार गरिनु पर्दछ । शिक्षा मन्त्रालय तथा अन्य निकायबाट गरिने शैक्षिक कार्यक्रमसँग सम्बन्धित अनुसन्धानमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी व्यापक अनुसन्धान गरी यसमा उत्पन्न समस्याहरूको समाधानका लागि उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने हुन्छ । शैक्षिक अनुसन्धानको एउटा महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई हेरिनु पर्छ ।

अनुसन्धान तहले विशेषगरी निम्न शीर्षकमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नु जरुरी देखिएको छ :-

(क) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका साधन र यसको प्रयोग, (ख) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनले सिकाइ उपलब्धिमा पुऱ्याएको योगदान, (ग) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन तथा आवधिक परीक्षाविचको तुलना, (घ) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनले उदार कक्षोन्नति नीतिको कार्यान्वयनमा पुऱ्याएको सहयोग, (ङ) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु अघि र पछिको अवस्था आदि । यस सम्बन्धमा शिक्षा मन्त्रालयको अगुवाइमा कार्य आरम्भ चाँडो गरिनु पर्दछ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- खनाल, पेशल (२०६०), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति, (प्रथम संस्करण), काठमाडौं: स्टुडेण्ट बुक्स एण्ड स्टेशनर्स ।
- शिक्षा मन्त्रालय (२०५५) उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, काठमाडौं : प्रतिवेदन समिति ।
- शिक्षा मन्त्रालय (२०५६), निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका, (पहिलो संस्करण), भक्तपुर : नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी (२०६०), कक्षा कोठामा मनोविज्ञान, (दोस्रो संस्करण), काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०६८), अनुसन्धान पद्धति, (दोस्रो संस्करण), काठमाडौं : क्वेष्ट पब्लिकेशन ।
- खनाल, श्रीप्रसाद (२०६८), पाठ्यक्रम सिद्धान्त, (तेस्रो संस्करण), काठमाडौं : जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स प्रा.लि ।
- कुँवर, राजेन्द्र (२०६६), पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन, (पहिलो संस्करण), काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेशनल पब्लिकेशन प्रा.लि. ।
- खतिवडा , नारायणप्रसाद र अधिकारी , तोयानाथ (२०७३), सामाजिक अध्ययन, (प्रथम संस्करण), काठमाडौं : आदित्य बुक्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०६९), पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास, (दोस्रो संस्करण), काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- श्रेष्ठ, नवीनकुमार, पाण्डेय, यज्ञराज र भट्ट, कृष्णानन्द (२०६७), कार्यक्रम मूल्याङ्कन, (प्रथम संस्करण), काठमाडौं : एन्टेलेक्च्युअल्ज बुक प्यालेस , त्रिवि परिसर ।
- खनाल, पेशल र अन्य (२०७०), शैक्षिक मापन तथा मूल्याङ्कन, (प्रथम संस्करण), काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन कीर्तिपुर ।
- नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय (२०६९), आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, सानोठिमी भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- पौडेल, आनन्द र अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६९), शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा, (तेस्रो संस्करण) बागबजार : आषिष बुक्स हाउस प्रा.लि.।
- गुरागाईं, सरस्वती (२०७३), शिक्षाशास्त्र र नेपालमा शिक्षा, (पाँचौ संस्करण), पुतलीसडक : पैरवी प्रकाशन ।
- जवरा, श्रेष्ठ र रञ्जितकार (२०६५), शैक्षिक मापन तथा मूल्याङ्कन, काठमाडौं : एम्. के पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स ।

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग
अनुसूची १

विद्यार्थीका लागि प्रश्नावली

तिमीलाई ठीक लागेको उत्तरमा $\sqrt{\quad}$ चिन्ह लगाऊ ।

(१) तिमी सधैं विद्यालय आउँछौ ?

(क) सधैं आउँछु (ख) प्रायः आउँछु (ग) कहिलेकाहीं मात्र आउँछु ।

(२) शिक्षकले तिमीलाई कक्षाकार्य र गृहकार्य सधैं गर्न लगाउनु हुन्छ ?

(क) सधैं लगाउनु हुन्छ (ख) कहिले काहीं मात्र लगाउनु हुन्छ (ग) लगाउनु हुन्न

(३) शिक्षकले कक्षाकोठामा पढाउने बाहेक अन्य कार्य हाजिरी जवाफ, चित्र बनाउने, नाच्ने, गाउने जस्ता क्रियाकलाप पनि गराउनु हुन्छ ?

(क) सधैं लगाउनु हुन्छ (ख) कहिले काहीं मात्र लगाउनु हुन्छ (ग) लगाउनु हुन्न

(४) पढ्दा पढ्दै विचैमा विद्यालय आउन छाडेका तिम्रा विद्यार्थी साथी छन कि छैनन ?

(क) छन् (ख) छैनन्

(५) तिम्रो कक्षामा कक्षा दोहोर्‍याएर पढ्ने विद्यार्थी छन् कि छैनन् ?

(क) छन् (ख) छैनन्

(६) कक्षामा सिक्ने क्रममा तिमीले देखाएको सक्रियताका बारेमा अवलोकन गरी शिक्षकले तत्काल सहयोग गर्नु हुन्छ कि हुन्न ?

(क) गर्नु हुन्छ (ख) गर्नु हुन्न (ग) कहिलेकाहीं मात्र गर्नु हुन्छ

(७) तिम्रो प्रगतिका बारेमा शिक्षकले तिमीलाई कसरी जानकारी दिनु हुन्छ ?

(क) कार्ड दिएर (ख) मौखिक रूपमा सुनाएर (ग) कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग गरेर

(द) शिक्षकले तिम्रो पढाइ लेखाइका बारेमा तिम्रा अभिभावकलाई जानकारी दिनुहुन्छ ?

(क) दिनु हुन्छ (ख) दिनु हुन्न

(९) शिक्षकले नजान्दा माया गरेर सिकाउनु हुन्छ कि कुट्ने पिट्ने पनि गर्नु हुन्छ ?

(क) माया गरेर सिकाउनु हुन्छ (ख) कुट्ने पिट्ने पनि गर्नु हुन्छ

(१०) तिमीले के के काम गर्दा विद्यालयमा पुरस्कार पाउँछौ ? उत्तर लेख ।

.....
सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची २

शिक्षकका लागि प्रश्नावली

- (१) तपाईंले आधारभूत तह (कक्षा ६ र ७) मा अध्यापन गर्ने विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि कुन कुन पद्धति अपनाउनु भएको छ ?
- (क) निर्णयात्मक (ख) निर्माणात्मक (ग) माथिका दुवै (घ) आवधिक परीक्षा
- (२) तपाईंले यो निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कसरी लिनु भएको छ ?
- (क) सहज रूपमा (ख) भन्भटिलो रूपमा (ग) बाध्यात्मक
- (३) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम प्राप्त गर्नु भएको छ ?
- (क) प्राप्त गरेको छु (ख) प्राप्त गरेको छैन
- (४) तपाईंले निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली र आवधिक लिखित परीक्षा बिचमा हुने धारणात्मक अन्तरलाई छुट्याउनु भएको छ ?
- (क) छ (ख) छैन (ग) केही मात्रामा
- (५) तपाईंले अध्यापन गर्ने गरेको विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग लेख्ने काम कति बेला गर्नु हुन्छ ?
- (क) फुर्सदको समयमा, (ख) घरमा लगेर (ग) प्रत्येक पाठको शिक्षण सँगसँगै कक्षाकोठामा
- (६) तपाईं निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका कुन कुन साधनहरू प्रयोग गर्नु हुन्छ ?
- (क) अवलोकन, प्रश्नोत्तर र छलफल (ख) लिखित परीक्षा (ग) कार्य सञ्चयिका फाइलको अध्ययन र आत्म मूल्याङ्कन गरेर (घ) माथिका सबै
- (७) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति तपाईंको सन्तुष्टि कस्तो छ ?
- (क) उत्तम (ख) मध्यम (ग) निम्न
- (८) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको ढाँचागत स्पष्टता छ कि छैन ?
- (क) छ (ख) छैन (ग) सामान्य छ
- तलका प्रश्नको आफूलाई लागेको उत्तर दिनुहोस् ।
- (९) आवधिक लिखित परीक्षाको तुलनामा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न तपाईंलाई गाह्रो लाग्छ कि लाग्दैन र किन ?
-
- (२) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के हुन् ?
-
- (३) विद्यालयमा गराइने अतिरिक्त विविध क्रियाकलापमा कतिको सहभागी गराउनु हुन्छ ?
-
- (४) विद्यार्थी उत्प्रेरणा बढाउन दण्ड र पुरस्कारको प्रयोग कसरी गर्नु हुन्छ ?
-

सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ३

अभिभावकका लागि प्रश्नावली

नाम..... ठेगाना.....

- (१) विद्यालयले विद्यार्थीको प्रगतिका सम्बन्धमा अन्तरक्रिया गराउने गरेको छ कि छैन ?
 (क) छ (ख) छैन
- (२) तपाईंको विद्यार्थीले यो वर्ष र अघिल्लो वर्ष कक्षा दोहोर्‍याउनु पर्‍यो कि परेन ?
 (क) पर्‍यो (ख) परेन
- (३) आफ्ना नानीहरूलाई नियमित विद्यालय पठाउनु हुन्छ ?
 (क) पठाउँछु (ख) पठाउँदैन
- (४) आफ्ना नानीहरूलाई आवश्यक पर्ने कापी कलम आदि व्यवस्था गर्न आर्थिक समस्या छ कि छैन ?
 (क) छैन (ख) छ
- (५) विद्यार्थीको प्रगति विवरण कसरी पाउनु भएको छ ?
 (क) कार्डबाट (ख) मौखिक रूपमा सुनेर
- (६) नियमित विद्यालय पठाउँदा, गृहकार्य गर्न लगाउँदा त्यो कार्य पनि परीक्षा नै हो भनी मूल्याङ्कन गर्ने काम हुन्छ यो कुरा तपाईंलाई थाहा छ कि छैन ?
 (क) छ (ख) छैन
- (७) आफ्नो नानीले विद्यालयमा शिक्षकहरूले कुट्ने पिट्ने गरेको भन्ने कुरा सुनाएका छन् कि छैनन् ?
 (क) सुनाएका छन् (ख) सुनाएका छैनन्
- (८) तपाईंको नानीले विद्यालयमा पुरस्कार, धन्यवाद दिएको तथा माया गरेको कुरा भनेको छ कि छैन ?
 (क) भनेको छ (ख) भनेको छैन
- (९) नानीहरूलाई विद्यालय लागे पनि कहिलेकाहीं आफूसँग खेतबारी वा घरको काममा व्यस्त बनाउने गर्नु हुन्छ ?
 (क) गर्छु (ख) कहिलेकाहीं मात्र गर्छु (ग) विशेष काममा मात्र गर्छु
- (१०) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनका बारेमा केही थाहा छ ?
 (क) केही थाहा छैन (ख) अलिअलि थाहा छ (ग) थाहा छ
- (११) नानीहरूलाई प्रत्येक दिन घरमा पढ्ने लेख्ने र गृहकार्य गर्ने समय दिनु हुन्छ ?
 (क) प्रत्येक दिन समय दिन्छु । (ख) कहिलेकाहीं घरको काममा लगाउँछु । (ग) समय उपलब्ध गराउँदैन ।

सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ४

प्रधानाध्यापकका लागि अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

- (१) तपाईंको विद्यालयको आधारभूत तह (कक्षा ६ र ७) मा गरिने विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि कुन कुन पद्धति अपनाउनु भएको छ ?
- (२) तपाईंको विद्यालयको आधारभूत तहमा कार्यरत शिक्षकले निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई कसरी प्रयोग गर्नु भएको छ ?
- (३) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको कार्यान्वयनका क्रममा तपाईंले यससम्बन्धी आवश्यक सीप कहाँबाट प्राप्त गर्नु भएको छ ? प्राप्त सीपप्रति तपाईं सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
- (४) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक लिखित परीक्षा विचको धारणात्मक स्पष्टता छ कि छैन र किन ?
- (५) तपाईंको विद्यालयमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोग पश्चात यसले लिएका उद्देश्यहरू कति मात्रामा पूरा भएका छन् ?
- (६) आधारभूत तह (कक्षा ६ र ७) मा गरिने निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको अभिलेख व्यवस्थापन कसरी गर्नु भएको छ ?
- (७) आवधिक लिखित परीक्षाको तुलनामा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गर्न शिक्षकले गाह्रो मान्नाका कारण केके हुन सक्छन् ?
- (८) निर्माणात्मक मूल्याङ्कनको प्रयोगका क्रममा तपाईंसमक्ष के कस्ता समस्याहरू आइपरेका छन् ?
- (९) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अभि प्रभावकारी र व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न के के गर्नु पर्ला ?
- (१०) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यान्वयनका लागि प्राविधिक सहयोग कहाँबाट पाउनु भएको छ ?
- (११) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के हुन सक्छन् ?

सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ५

वि.व्य.स. अध्यक्ष तथा शि. अ. सङ्घ अध्यक्षको अन्तर्वाताका लागि प्रश्नावली

- (१) तपाईंको यस विद्यालयको वि.व्य.स. अध्यक्षका रूपमा कहिलेदेखि कार्यरत हुनुहुन्छ ?
- (२) यस विद्यालयको कक्षा ६ र ७ मा कस्तो खालको विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएको छ ?
- (३) कक्षा ६ र ७ मा लागू भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा तपाईंलाई के थाहा छ ?
- (४) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक लिखित परीक्षा बिचमा भएको फरक तपाईंलाई थाहा छ ?
- (५) तपाईंको विद्यालयमा कक्षा ६ र ७ का लागि कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग कसरी भएको छ ?
- (६) विद्यार्थीको प्रगति सम्बन्धमा वि.व्य.स. तथा अभिभावक र शिक्षकका बिचमा अन्तरक्रिया हुने गरेको छ कि छैन ?
- (७) समुदायमा विद्यालयको मूल्याङ्कन प्रणालीका बारेमा केही चर्चा हुन्छ कि हुँदैन ?
- (८) शिक्षकहरू तथा प्र.अ.को आफ्नो कार्य सम्पादनका क्रममा समितिका तर्फबाट अनुगमन हुने गरेको छ कि छैन ?
- (९) विद्यार्थी उत्तीर्ण बढाउन र कक्षा दोहोर्‍याउने दर घटाउन के गर्नु पर्ला ?
- (१०) अन्तर विद्यालयात्मक प्रतिस्पर्धा गराउने तथा विद्यार्थीहरूलाई सहभागी गराउन केही काम गर्नु भएको छ ?
- (११) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोगमा प्रभाव/असर पार्ने सकारात्मक र नकारात्मक तत्वहरू के के हुन सक्छन् ?

सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ६

प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, वि.नि. तथा जि.शि.अ.को अन्तर्वाताका लागि प्रश्नावली

- (१) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा माथिल्लो निकायबाट के कस्ता निर्देशन प्राप्त भएका छन् ?
- (२) यो प्रणालीको प्रयोग पछि कक्षा उत्तीर्ण दर र कक्षा दोहोर्‍याउने दर कति घटेको छ ?
- (३) कक्षा ६ र ७ मा लागू भएको निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धमा शिक्षकलाई तालिम कहाँबाट कहिलेकहिले कसरी दिने गरिएको छ ?
- (४) निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणाली किन लागू गरिएको हो ? (५) तपाइँले अनुगमनका क्रममा कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग कुन रूपमा भएको पाउनु भएको छ ?
- (६) विद्यार्थीको प्रगति सम्बन्धमा वि.व्य.स. तथा अभिभावक र शिक्षकका बिचमा अन्तरक्रिया हुने गरेको छ कि छैन ?
- (७) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू के के हुन् ? यसले के कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
- (८) कार्य सञ्चयिका फाइलको प्रयोग नगर्ने विद्यालय र शिक्षकलाई कसरी प्रयोग गराउन सकिन्छ ?
- (९) निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अनुगमन र मूल्याङ्कन कसरी हुँदै आएको छ ?

सहयोगका लागि धन्यवाद

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ७

विद्यार्थी सम्बद्ध अवलोकन फारम

क्र.स.	विद्यार्थी अवलोकनसँग सम्बन्धित पक्षहरू	उत्तम	मध्यम	सामान्य	कैफियत
१	विद्यार्थी उपस्थिति				
२	कक्षाकार्य/गृहकार्य				
३	सिर्जनात्मक कार्य				
४	उपलब्धिबारे जानकारी दिने तरिका				
५	बालमैत्री वातावरण				
६	कक्षाकोठा व्यवस्थापन				
८	शैक्षिक सामग्रीको अवस्था				
९	व्यवहार परिवर्तन				

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ८

विद्यालय, शिक्षक, प्रधानाध्यापक सम्बद्ध अवलोकन फारम

क्र.स	अवलोकनसँग सम्बन्धित पक्षहरू	उत्तम	मध्यम	सामान्य	कैफियत
१	निर्माणात्मक मूल्याङ्कनका साधनको प्रयोग				
२	मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रति शिक्षकको धारणा				
३	मूल्याङ्कन मापदण्डका आधारमा क ख ग व्यवस्थापन				
४	मूल्याङ्कन प्रक्रियाप्रतिको सन्तुष्टि				
५	विद्यालयमा गराइने अतिरिक्त क्रियाकलाप				
६	सकारात्मक दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्था				
८	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अवस्था				
९	कार्य सञ्चयिकाको समयमा उपलब्धता				
१०	मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रयोगमा प्राविधिक सहयोग				
११	निर्माणात्मक मूल्याङ्कन र आवधिक परीक्षाबीचको धारणात्मक स्पष्टता				
१२	अभिलेख व्यवस्थापन				
१३	कार्य सञ्चयिकाको दैनिक प्रयोग				
१४	कार्य सञ्चयिकाको प्रयोगको अनुगमन र मूल्याङ्कन				
१५	कक्षा छाड्ने र दोहो-याउने दरमा कमी				

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची ९

अभिभावक सम्बद्ध अवलोकन फारम

क्र.स.	अवलोकनसँग सम्बन्धित पक्षहरू	उत्तम	मध्यम	सामान्य	कैफियत
१	घर परिवारमा बालमैत्री वातावरण				
२	पढ्ने, लेख्ने तथा गृहकार्य गर्ने समय उपलब्धता				
३	विद्यार्थीको प्रगतिविवरण सम्बन्धी अन्तरक्रियामा सामेल				
४	विद्यालयमा आफैँ उपस्थित हुने अवस्था				
५	पर्याप्त शैक्षिक तथा पाठ्य सामग्री उपलब्ध गराउने				
६	कक्षाकोठा व्यवस्थापन				
८	शैक्षिक सामग्रीको अवस्था				
९	व्यवहार परिवर्तन				

सामुदायिक विद्यालयमा निर्माणात्मक विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रयोग

अनुसूची १०

नमुना छनोट गरी अध्ययन गरिएका विद्यालयहरू

क्र.स.	विद्यालयको नाम	ठेगाना	कैफियत
१	करफोक मा.वि.	सूर्योदयन नगरपालिका १, इलाम	
२	आदर्श मा.वि.	इलाम नगरपालिका २, इलाम	
३	पूर्ण स्मारक मा.वि.	गोदक ४, इलाम	
४	साङ्गरुम्बा मा.वि.	साङ्गरुम्बा ३, इलाम	